

Lietuvos dailės pasakojimas po trisdešimties metų

Aleksandra Aleksandravičiūtė

Vilniaus dailės akademija

Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

ale.aleksandraviciute@gmail.com

——— Straipsnyje apžvelgiamas bendrasis Nepriklausomybės trisdešimtmečio, 1990–2020 m., Lietuvos dailėtyros vaizdas: institucinio ir akademinio gyvenimo permainos, metodologinių prieigų spektro pokyčiai, meno tyros leidiniai ir autoriai. Šios apžvalgos tikslas – įvertinti esamą situaciją ir skatinti diskusiją užklausiame, ar Lietuvoje jau susiformavo sava dailėtyros mokykla? Jei taip, kokie jos ypatumai, kaitos etapai? Ar dailės istorijos naratyvo pokyčius galime laikyti naujo dailėtyros etapo simptomu? Mokyklos klausimas analizuojamas remiantis keliais kriterijais, kuriais įprasta vadovautis konstatuojant atskiros mokslo ar meno mokyklos buvimą. Lietuvių dailėtyrininkų tekstai, daugiausia knygos, aptariami naudojant kritinę tyrimo metodų analizę. Straipsnyje analizuojamų leidinių atranka ir išvados kviečia diskusijai; teiginių subjektyvumas neišvengiamas, nes šiuolaikinė Lietuvos dailės istorijos istorija iki šiol nebuvo sistemingai tyrinėta, o trisdešimt metų – per trumpas laiko tarpas, kad atsisiųtų visi reikšmingiausi dalykai ir atsivertų vykusių procesų visuma.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos dailės istorija, tyrimo metodai, istoriografija, šaltinių tyrimai, bažnytinė dailė, vizualumo tyrimai, taikomieji dailės tyrimai.

Straipsnyje bandoma aprėpti bendrą 1990–2020 m. Lietuvos dailės istorijos tyrimų panoramą. Apžvelgiant dailės pasakojimo kaitą, siekiama atsakyti į pagrindinį klausimą: ar per trisdešimt metų susiformavo lietuviškoji dailėtyros mokykla? Jei taip, kokie jos požymiai? Ar jau galima išskirti jos veiklos etapus pagal naratyvo pokyčius – pagal tai, kaip buvo „pasakojama dailės istorija“?

Atsakyti į šiuos klausimus padėtų įvairių menotyros veiklos žanrų, pavyzdžiui, parodų kuravimo, muziejų veiklos, katalogų leidybos ar kultūros periodikos analizė. Tačiau kažin ar būtų įmanoma net vieną šių sričių aprėpti bendru straipsniu, nes tektų pristatyti itin platų kultūros kontekstų ir prieštarų vienalaikių procesų foną. Todėl šiuokart atsakymų bus ieškoma analizuojant giminingo pobūdžio ir pagal tradicines taisykles sukurtus tekstus, t. y. daugiausia monografijas, pagal išgales pasitelkiant kritinę tyrimo metodų analizę. Atskiri lietuvių šiuolaikinės dailėtyros epizodai ir aspektai jau buvo aptariami¹, o įprastinis kai kurių jų vertinimas kvestionuojamas². Naujos publikacijos ar jų grupės susilaukdavo recenzijų. 2006 m. *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenio* straipsniuose pradėta daryti atskirų menotyros sričių apibendrinimus, pavyzdžiui, Nijolė Lukšionytė susistemino architektūrologijos raidą Lietuvoje, Dalia Klajumienė – Lietuvos dailės istorikų draugijos dešimtmečio darbus³. Tačiau bendrasis mūsų dailėtyros istoriografijos vaizdas iki šiol lieka fragmentiškas ir punktyrinis. Kol kas nebandyta aprėpti tokių platų periodą kaip Nepriklausomybės laikotarpis. Jo apžvalga šiame straipsnyje neišvengiamai bus subjektyvi, nes, visų pirma, autorė pati buvo aptariamų įvykių dalyvė (vienas iš „žodinių šaltinių“). Be to, trisdešimt metų – dar nėra pakankamas laiko tarpas tam, kad atsivertų įvykių panoramos visuma. Šioje apžvalgoje daugiau dėmesio skiriama paveldo tyrimų istoriografijai, taigi dailės istorijos, o ne kritikos naratyvui. Dailės istorikų leidiniai straipsnyje paminėti pasirinktinai, atsižvelgiant į du jų bruožus: simptomiškumą ir knygos autoriaus prieigos išskirtinumą publikacijų pasirodymo momentu. Iliustruojant straipsnio teiginius, įprastai

1 Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Report on the Publication of Research on Sacral Art in Lithuania“, in *Centropa* 10, no. 3 (September 2010), 272–274.

2 Pvz., Kęstutis Šapoka, Redas Diržys, „Teritorija ir kontekstas. Gražinos Kiaugienės fenomenas“, *Kultūros barai*, nr. 5 (2020): 54–62.

3 Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Architektūrologijos raida Lietuvoje: kelios pastabos apie pločio ir gylio matmenis“, in *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006), 32–40; Dalia Klajumienė, „Lietuvos dailės istorikų draugijos 10 metų veiklos apžvalga“, in *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006*, 58–77.

nurodomos viena dvi, kartais kelios to paties menotyrininko knygos, nors ir autorių, ir reikšmingų jų leidinių būta nepalyginamai daugiau. Lieka tik atsiprašyti dėl netolygios publikacijų atrankos.

Per nepriklausomybės metus milžinišką darbą atliko mūsų muziejaininkai, paminklosaugininkai, parodų rengėjai, pedagogai ir leidėjai, kurių veikla taip ir liko nepakankamai užfiksuota ir viešai neįvertinta. Tuo tarpu menotyros mintis sklinda ne vien per knygas, bet ir gyvuose pokalbiuose, ekspertizių ir ekspozicijų pavidalu, žodžiu, ji tarp kolegų plinta dėl informacijos apytakos. Straipsnyje daugiausia aptariami Lietuvos dailės istorikų draugijos narių leidiniai, tačiau istorikams turėjo neabejotiną poveikį meno kritikos publikacijos. Ir atvirkščiai.

Mokyklos tapsmo ir periodizacijos aspektai

Patys įvairiausi autoriai jei ne nuo antikos, tai bent jau nuo Giorgio Vasario, Florencijos meninės tradicijos garbintojo, laikų vis grįždavo prie mokyklos klausimo. Apie tai buvo rašoma, bet ypač dažnai diskutuojama gyvai. Naujaisiais laikais buvo nuolat užklausiama apie meninę arba mokslinę mokyklą, o XX a. prabilti ir apie politikos, sodininkystės, kulinarijos ar kitų profesinių įgūdžių „mokyklas“. Apibendrinami galėtume teigti, jog rašiusieji šia tema įvardydavo keletą (visus kartu arba po vieną kitą) kriterijus ir proceso aspektus, padedančius apibūdinti mokyklą arba atskirti jos raidos etapus. Mokslinės ar meninės mokyklos tapsmą ir evoliuciją padeda nusakyti: 1) reakcija į išorines aplinkybes (bendrojo tarptautinio konteksto permainos ir jų paskatinti esminiai profesijos poslinkiai); 2) mokslo proceso organizavimo ir sklaidos galimybės; 3) profesinės metodologijos ir tyrimų kryptių pokyčiai; 4) iškilios mokytojų, kartais ir mokinių asmenybės, suburiančios apink save sekėjų ratą; 5) mokyklos tęstinumas, jos idėjinės tradicijos perdavimas jaunesnėms kartoms.

Amžinas klausimas – kurie veiksniai, formuojantys mokyklą, yra pagrindiniai? Dažniausiai įrodinėjama, jog nieko nėra svarbiau už lyderio asmenybę. Mokyklai būtinas iškilus mokytojas, idėjų generatorius, patraukiantis kitus sekti jo tiesiamu keliu ir vystyti jo išvalgas, jas kritikuoti ir tikrinti. Nesant vedlio, visos kitos aplinkybės nepadėtų atsirasti mokyklai. Vis dėlto mokyklos plėtrą ir tvarumą stimuliuoja ir kiti faktoriai.

Praktika rodo, kad, formuojantis šiuolaikinei mokslinei mokyklai, reikalingi ne tik lyderiai, bet ir kiti dėmenys. Pavyzdžiui, specialybinis aukštasis mokslas su universitetinio lavinimo pagrindais. Doktorantūra, padedanti pasiekti savarankiško mokslininko lygį. Sisteminga specializuota leidyba ir publikacijų sklaida. Tarptautiniai kontaktai ir taikomieji veiklos aspektai. Pagaliau – dailėtyrai būtina meninio paveldo ir rinkinių inventorizacija ir dabarties empiriniai tyrimai. Kai visos dalys veikia produktyviai, koordinuotai ir vienu metu, tik tuomet įmanomas normalus ir gyvas profesinis procesas.

Iki 1990 m. dalies šių dalykų neturėjome. Straipsnio apimtis neleidžia deramai aptarti tų Lietuvos dailėtyrininkų, nuo kurių viskas prasidėjo. Nesustosiu prie Pauliaus Galaunės, Vytauto ir Halinos Kairiūkščių, Mikalojaus Vorobjovo, Vlodo Drėmos, Jono Umbraso, Leono Jasiulio, Nijolės Tumėnienės ir kitų dailėtyrininkų paklotų mūsų mokyklos pamatų. Tai atskirų studijų reikalaujantis kultūros klodas, kuris pamažu pradėdamas analizuoti⁴. Mano subjektyviu žvilgsniu, baigiantis XX a. mūsų LDK dailės istorijos ir XX a. meno tyrimų kryptims, stipriausią postūmį ir pavyzdį suteikė dvi sovietmečiu išleistos knygos: Vlodo Drėmos *Pranciškus Smuglevičius*⁵ ir Ingridos Korsakaitės *Gyvybinga grafikos tradicija*⁶. Jos neabejotinai pažymėtos savojo laikotarpio žyme, bet ir šiandien neprarado fundamentalios vertės.

Iki 1990 m. daktaro disertacijas buvo apsigynę Tadas Adomonis, Ingrida Korsakaitė, Jonas Umbrasas, Stasys Budrys, Vytenis Rimkus, Nijolė Tumėnienė, Liudvika Žėruolytė, Raminta Jurėnaitė, Marija Matušakaitė, Alfredas Širmulis, Irena Vaišvilaitė ir Aleksandra Aleksandravičiūtė. Mes, dailėtyrininkai, gynėmės ne Lietuvoje, dailėtyros kaip ideologinės specialybės aspirantūra pas mus buvo uždrausta. Tuo metu aktualius dailės kritikos straipsnius periodikoje skelbė negausus būrys kultūros publicistų, dailėtyrininkų bei žurnalistų, tarp jų Gražina Kliaugienė, Irena Kostkevičiūtė, Gražina Marija Martinaitienė. Estetikai ir dailei skirtus tekstus nuolat publikuodavo keletas filosofų: Gytis Vaitkūnas, Algirdas Gaižutis, Antanas Andrijauskas, Alfonsas Andriuškevičius.

4 Viktoras Liutkus, „Vytautas Kairiūkštis – dailėtyrininkas“, in *Vytautas Kairiūkštis*, parengė Romana Brogienė (Vilnius: Vaga, 1989); *Atrasti Vilnių: skiriama Vladi Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010); *Dailės kritikas ir istorikas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954)*, t. 1–2, sud. Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: R. Paknio leidykla, 2018).

5 Vladas Drėma, *Pranciškus Smuglevičius* (Vilnius: Vaga, 1973).

6 Ingrida Korsakaitė, *Gyvybinga grafikos tradicija* (Vilnius: Vaga, 1970).

Jau ne sykį rašyta, kaip iki 1990 m. veikė konjunktūriniai apribojimai. Visai užgintos arba stropiai apribotos buvo tokios tyrimų teritorijos kaip sakralinis menas, kuris sudaro pagrindinę Lietuvos istorinio dailės paveldo dalį, taip pat intervencijos į tarpukario dailės istoriją ir tarptautinį XX a. modernizmą. Toleruoti tik kai kurie „gyvieji“ dailininkai ir tik tam tikros kūrybos tendencijos. Pagaliau, galiojo visokeriopi metodologiniai suvaržymai.

Pagal anksčiau pasiūlytus kriterijus išeitų, kad iki 1990 m. lietuviškoji dailėtyra kaip mokykla dar nefunkcionavo, bet atskirų iškilų asmenybių pastangomis buvo pakloti jos pagrindai.

Mūsų dailėtyros mokyklos tapsmą galima suskirstyti į du arba tris etapus: 1990–1998/1999 m., 2000–2010/2011 m. ir 2012–2021 m. Toliau straipsnyje bandoma argumentuoti siūlomą periodizaciją.

1990 m. situacija

Apibūdinant Lietuvos dailėtyros situaciją 1990 m., joje akivaizdžiai atsiveria dvejopa spraga. Viena vertus – tai kūrinų katalogo stoka. Turiu omenyje ne tik paveldą, kurio objektai buvo suinventorinti tik iš dalies, be to, pagal to meto estetinius prioritetus: atsižvelgiant į stiliaus grynumą, meninės formos kokybę, žinomus autorių vardus. XX a. dailininkų darbų atranka taip pat vykdavo panašiu estetinės hierarchijos principu, pavyzdžiui, teikiant pirmenybę to paties autoriaus tapybai ir stambaus formato darbams, bet ne piešiniam ir eksperimentams, ignoruojant jo jaunystės metų kūrinius ar „neaktualaus“ turinio darbus.

Antra vertus, nežiūrint atskirų bandymų, Lietuvoje dar nebuvo susiformavusi interpretacinės menotyros tradicija. Mūsų pedagogai ir netiesioginiai mokytojai rezervuotai žvelgė į socialistinio realizmo metodo reikalavimus ir taikė juos kaip galėdami saikingiau (už jų įdiegtą, kiek tuomet buvo įmanoma, savarankišką ir kritišką mąstymą šiandien turėtume padėkoti; tai tapo VDA dailėtyros katedros ir VDU pedagogine tradicija). Pažangiausias įrankis, tuomet pasiekiamas lietuvių dailėtyrininkui, buvo kūrinio meninio stiliaus analizė, tiesa, taikoma pusiau intuityviai, o ne nuosekliai remiantis teorine literatūra (ji buvo nepasiekiamą; tik kai kas buvo pasiskaitęs Heinrichą Wölffliną). Dėmesys buvo telkiamas į objekto formos raišką

ir ekspresiją, apeinant kitus aspektus tiek, kiek juos buvo galima ignoruoti, vengiant tuo metu ir dailėje, ir kritikoje smerkto „literatūriškumo“. Kūrinio atsiradimo istorinės, ideologinės, psichologinės ir kitos prielaidos likdavo atsietos nuo jo struktūros aptarimo, todėl stiliaus analizė neretu atveju (priklausomai nuo rašančiojo) prarasdavo įžvalgos analitiškumą ir tapdavo aprašomąja. Štai kodėl apie 1990 m. išryškėjo aštrus naujų priegų poreikis ir alkis, sparčiai atvėręs kelią socialinės istorijos, ikonografinio, ikonologinio, vėliau ir kitų metodų taikymui.

Šių dviejų spragų „lopymas“ tapo pagrindiniu pirmojo Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio menotyros bruožu. Nuo pat 1990 m. iki šiol abidvi studijų orientacijos – kūrinų istorijos rašymas ir metodologinių priegų pažinimas – buvo puoselėjamos paraleliai, nors ir netolygiai. Mūsų mokyklos naratyvas formavosi autoriams atsakant į du klausimus: apie ką ir kaip rašyti (pasakoti)?

Dabar, kai Vakarų šalyse mokslas „po meno istorijos mirties“ nuo paskutiniojo XX a. ketvirčio iš naujo perrašo ir lokalines, ir visuotinę dailės istoriją, mes savąją iki šiol teberašome pirmą sykį. Abi spragas spėjome užpildyti tik iš dalies. Taigi daugeliui mūsų šalių teko neįkainojama privilegija: būti pirmuoju tam tikros srities, laikotarpio ar kūrinio tyrėju. Šalyse, kurios turi šimtametę specialybės tradiciją, retai atrandami nauji paveldo objektai, o tų pačių kūrinų reinterpretacija vykdoma jau kelintą kartą. Todėl diskutuojama ne tiek apie pačius objektus, kiek tarpusavyje. O štai Lietuvoje beveik visose tyrimų srityse stinga diskurso. Su kuo galėtų rintai pasiginčyti pirmasis ir vienintelis tam tikros srities žinovas? Bet turime džiaugtis, kad per trisdešimt metų liko ne taip daug visiškai netyrinėtų baltų dėmių, jau atsiranda po kelis kolegas, dirbančius toje pat ar gretimoje srityje, ir tarp jų galėtų įvykti gilesnė diskusija.

Pirmasis etapas, 1990–1998/1999 m.

Nepriklausomos Lietuvos dailėtyros pokyčius stimuliuavo keletas aplinkybių. Galbūt svarbiausia ta, jog menotyrininkams nuo 1990 m. atsirado galimybių išvykti į užsienį ir savo akimis pamatyti pasaulio dailės originalus, iki tol pažįstamus tik iš reprodukcijų. Menotyrininkai lankė

tarptautinio lygio muziejus, galerijas, bibliotekas, pradėjo gauti iki tol nepasiekiamą informaciją.

Lietuvoje įvyko reikšmingiausios organizacinės permainos. Jau 1989 m. buvo atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas Kaune, ir nors jo veiklos rezultatai išaiškėjo po kelerių metų, bet pati galimybė ugdyti menotyrininkus už Vilniaus ribų, sudaryti alternatyvą savaime buvo didelis ir naujas postūmis.

1992 m. Vilniaus dailės akademijoje buvo įsteigta pirmoji Lietuvoje dailėtyros doktorantūra. Prasidėjo sistemingas menotyrininkų rengimas moksliniam darbui, be ideologinės kontrolės, nuolat koreguojant darbo su doktorantais formas ir būdus. 1993 m. įsteigta Vilniaus dailės akademijos leidykla ir išleistos pirmosios *Acta Academiae Artium Vilnensis / Vilniaus dailės akademijos darbų* serijos knygos – monografijos⁷ ir mokslinių straipsnių rinkiniai⁸. Leidybos įgūdžiai augo, 2004 m. pradėta leisti serijos *Acta Academiae Artium Vilnensis* (toliau – AAV) mokslinį žurnalą, taip pat rengti atskiras knygas – straipsnių rinkinius, monografijas, albumus. Šis mokslinis žurnalas, kurio išeina 4 numeriai per metus, šiuo metu yra išimtinai periodinis mokslinių straipsnių rinkinys. Sunku pervertinti jo padarytą įtaką per pastaruosius dešimtmečius, pristatant tiek brandžių mokslininkų, tiek doktorantų ilgamečių tyrimų rezultatus. AAV visada buvo atviras teorinėms, metodologinėms inovacijoms, todėl būtent jo puslapiuose formavosi, man regis, būdingas lietuvių dailės istorikams tyrimų braižas: vengti pasyvios faktografinės prieigos (kas iki šiol būdinga kai kurioms kitoms humanitarikos sritims) ir kiekvieną temą, bet kurią empirinės medžiagos sankaupą problemiška interpretuoti ir kryptingai aspektuoti.

Tuometiniame Kultūros ir meno institute buvo pradėtos ginti seniau subrandintos ir naujos dailėtyros disertacijos, prasidėjo aktyvesnė dailėtyros knygų leidyba, vis tobulėjo *Menotyra*.

Išspausdinta nemažai svarbių anksčiau parašytų, bet negalėtų išleisti architektūros ir dailės istorijos knygų, tarp jų Vlado Drėmos knygos⁹.

7 Stanislovas Mikulionis, „Trakų Šv. Mikalojaus Vyskupo bažnyčios ir bernardinų vienuolyno statybos istorija“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 1 (1993); Alfredas Širmulis, „Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 3 (1993).

8 „Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 2 (1993); „Europos dailė: lietuviškieji variantai“, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė, *Acta Academiae Artium Vilnensis* (1994).

9 Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius* (Vilnius: Vaga, 1991); Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia* (Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997), etc.

Vienas po kito publikuoti keturi *Lietuvos architektūros istorijos* tomai (juos rengė K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė ir N. Lukšionytė-Tolvaišienė). Tuo metu tai buvo stipri faktologinė ir metodologinė paspartis dailėtyrininkams, tyrinėjantiems Lietuvos paveldą¹⁰.

Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį pasirodė ir pirmosios po 1990-ųjų parašytos publikacijos, tiek knygos, tiek ir moksliniai straipsniai. Pavyzdžiui, 1995 m. buvo išleistas pirmas mūsų dailėtyrininkų sudarytas vadovėlis *Europos dailės istorija*, taip pat ir vienas pirmųjų lietuviškų straipsnių rinkinių, parengtų mokslinės konferencijos pranešimų pagrindu¹¹. Tai įkvėpė tolesniems darbams, nors vargana spauda atitiko tuometinės valstybinės paramos galimybes. Po kelerių metų buvo išleista Nijolės Adomonytės ir Tado Adomonio knyga bei vadovėlis *Lietuvos dailės istorija*, parengtas Dailės akademijoje, kurie liudijo sparčiai besikeičiančią tiek formalią vadovėlio rengimo patirtį, tiek ir leidybos kultūrą¹².

Periodo pradžioje stiprų impulsą jaunosios kartos teorinių nuostatų ugdymui, ikonologinės prieigos sklaidai suteikė Maskvos universitete apginta Irenos Vaišvilaitės disertacija *Baroko pradžia Lietuvoje*, kurios rankraštis funkcionavo jaunų menotyrininkų aplinkoje nuo 1985 metų. Bet knyga buvo išspausdinta tik dešimtmečio viduryje, 1995 metais¹³. Kita svarbi monografija-albumas pasirodė jau su naujo tūkstantmečio data – tai Rūtos Birutės Vitkauskienės parengta Edmundo Laucevičiaus *Lietuvos auksakalystė*, kuri tuo metu buvo pavyzdinis dailės istorijos leidinys¹⁴.

¹⁰ *Lietuvos architektūros istorija*, t. 1, *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, mokslinis redaktorius Jonas Minkevičius (Vilnius: Mokslas, 1987); *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2, *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, redaktorių kolegija: Klemensas Čerbulėnas, Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, Algimantas Miškinis ir Vladimiras Zubovas (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų redakcija, 1994); *Lietuvos architektūros istorija*, t. 3, *Nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.*, redakcinė kolegija: Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė ir Algimantas Miškinis (Vilnius: Savastis, 2000); *Lietuvos architektūros istorija*, t. 4, *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, sud. Dalė Puodžiukienė (Vilnius: Savastis, 2014).

¹¹ *Europos dailės istorija*, parengė Kultūros ir meno instituto dailėtyros skyrius (Kaunas: Šviesa, 1995); *Nuo gotikos iki romantizmo: senoji Lietuvos dailė*, sud. Irena Vaišvilaitė (Vilnius: Academia, 1992).

¹² Tadas Adomonis ir Nijolė Adomonytė, *Lietuvos dailės ir architektūros istorija (1770–1860)*, d. 2 (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997); *Lietuvos dailės istorija*, sud. Alfonsas Andriuškevičius et al. (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002).

¹³ Irena Vaišvilaitė, „Baroko pradžia Lietuvoje“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 6 (1995).

¹⁴ Edmundas Laucevičius ir Birutė Rūta Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė: XV–XIX amžius* (Vilnius: Baltos lankos, 2001).

Su žodžiais „pirmą kartą“ galima sieti tokius organizacinius mokslo renginius kaip konferencijos ir programiniai projektai. XX a. pabaigoje prasidėjo mokslinės konferencijos, kurių pranešimus siejo ne vien tyrimo objektas, bet ir vienijanti teorinė problema. Nuo tada menotyro konferencijos nustojo būti margu individualių pasisakymų rinkiniu ir daugiau ar mažiau sėkmingai transformavosi į kryptingas diskusijas. Bent jau atsirado tokia siekiamybė. Bene pirmas bandymas žengti šį konceptualiai naują žingsnį buvo Kultūros ir meno instituto dailėtyrininkų organizuota konferencija „Romantizmai po romantizmo“, vėliau virtusi straipsnių rinkiniu¹⁵. Probleminio kryptingumo buvo siekiama ir tuo metu pradėtose organizuoti tarptautinėse konferencijose. Pavieniai lietuviai ir anksčiau dalyvaudavo tarptautiniuose renginiuose, bet inicijuoti ir suorganizuoti tarptautinę konferenciją tuo metu atrodė rimtas iššūkis – dėl lėšų, ir organizacinės patirties stokos. Tarp pirmųjų buvo Kultūros ir meno instituto sakralinės dailės tyrėjų surengta konferencija „Bažnytinės dailės paveldas: Lietuva ir Lenkija“, organizuota 2002 m. Kultūros ir meno instituto su Varšuvos mokslų akademijos Meno istorijos institutu (Instytut sztuki PAN) ties abiejų valstybių riba – Seinuose¹⁶. Pokyčiai konferencijų srityje Lietuvoje buvo spartūs. Jau po penkerių metų, 2007-aisiais, ta pati rengėjų grupė organizavo solidžią trijų dienų trukmės tarptautinę konferenciją su šešių šalių atstovais Vilniuje „Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai“¹⁷. Tarptautinių ir vietinių konferencijų organizavimo įgūdžius ne mažiau sparčiai ugdėsi visos tyrėjų grupės. Nuo pat pradžių jas sistemingai rengė VDA Dailėtyros institutas kartu su Dailės istorikų draugija ir Kultūros, filosofijos ir meno institutu, taip pat ir su AICA.

Darbas pagal projektus buvo visiška naujovė. Pirmosios ilgalaikės tyrimų programos, remiamos Europos Sąjungos ir Lietuvos lėšomis, kurių rezultatus skleidė konferencijos bei leidiniai, beveik lygiagrečiai prasidėjo VDA Dailėtyros institute ir Kultūros ir meno institute. Pirmojo etapo pabaigoje, artėjant Lietuvos tūkstantmečio jubiliejui, tai jau tapo kasdienybe. Jaunas institutas, skatinamas Adomo Butrimo ir tuo metu vadovaujamas Rūtos Janonienės, tą dešimtmetį vykdė ypač plataus užmojo projektus.

¹⁵ *Romantizmai po romantizmo*, sud. Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2000).

¹⁶ *Litwa i Polska. Dziedzictwo sztuki sakralnej*, pod redakcją Wojciecha Boberskiego i Małgorzaty Omilanowskiej (Warszawa: Wydawnictwo Dig, 2004).

¹⁷ *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009).

Tarp jų – „Baroko kelias“, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės meninės kultūros savitumas“, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasinės kultūros tyrimai“, kurie sudarė prielaidas sistemingam archyvinių šaltinių studijavimui, taip pat atvėrė kelią pirmiesiems profesionaliai parengtiems dailėtyros sklaidos renginiams bei leidiniams – parodoms ir jų katalogams, vadovams ir kt. – atsirasti¹⁸. Prasidėjo ilgalaikiai Žemaitijos paveldo tyrimai ir ėmė rodytis juos apibendrinantys leidiniai¹⁹. Jie buvo sutelkti į kelias serijas, pavyzdžiui, „Žemaičių praeitis“.

Pirmojo etapo pabaigą žymi ir simboliškai apibendrina trys 1998–1999 m. išleistos knygos, kurios buvo parašytos jau nepriklausomybės metais. Iškiliausia monografija – taikant ikonografinį ir stiliaus analizės metodus parašyta Marijos Matušakaitės *Senoji Lietuvos medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba*²⁰. Taip į kultūrinę apyvertą pateko daugelis netyrinėtų paveldo objektų, buvo susisteminta baroko stiliaus seka Lietuvos bažnyčiose. Knyga neabejotinai turi savą laiko žymę ir diskusinių momentų, bet ji iki šiol paranki paveldotyriminkams, nes padeda atpažinti meninių stilių ir įtakų kaitos seką svarbiausiais LDK kultūros istorijai XVII–XVIII amžiais. Matušakaitė rekonstravo vaizdo visumą remdamasi subtilia išlikusių fragmentų formos analize ir analogais iš kitų šalių. Taigi tuo metu monografija atitiko abi – objektų sisteminimo ir metodologinę – paskirtis. Panaši metodologinė prieiga pritaikyta ir vėlesnėse jos knygoose²¹, kurių detales šiandien jau galima pakoreguoti ir papildyti.

Dalios Ramonienės sudarytas *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas* atliko patikimo ikonografinės informacijos šaltinio vaidmenį ir suteikė enciklopedinio tipo leidinio pavyzdį²². Šiandien, epochoje po

18 Pvz., „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys“, sud. Rasa Butvilaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 21 (2001); „Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai“, sud. Tojana Račiūnaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 25 (2002); *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, sud. Rūta Janonienė, Dalia Klajumienė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998).

19 Pvz., *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004); etc.

20 Marija Matušakaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje* (Vilnius: Baltos lankos, 1998).

21 Marija Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje* (Vilnius: Aidai, 2003); Marija Matušakaitė, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio* (Vilnius: Aidai, 2007); Marija Matušakaitė, *Išėjusiems atminti: laidosena ir kapų ženklavimas LDK* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009), etc.

22 *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sud. Dalia Ramonienė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997).

postmodernizmo, Kultūros ir meno instituto *Dailės žodynas* būtų rašomas kiek kitaip, bet 1999 m. jis tapo lietuviškosios dailėtyros terminijos atrama ir ne vienu atveju ja tebelieka²³. XXI a. išvakarėse šios knygos atspindėjo tuometinę lietuvių menotyros būklę, charakterizavo jos profesinį mentalitetą, dailėtyros naratyvo privalumus, spragas ir perspektyvas.

Antrasis etapas, 2000–2010/2012 m.

Nuo XXI a. pradžios kompiuteris ir internetiniai ištekliai jau buvo ne išimtis, bet dailėtyrininkų darbo kasdienybė. Tarp XX ir XXI a. įvyko perėjimas nuo rašomosios mašinelės prie skaitmenos, nuo DOS – prie „Windows“ ir nuo skaidrių bei vadinamųjų „plėvių“ ir diaprojektoriaus – prie multimedijos projektoriaus. Kompiuteriu galima rašyti tokiu tempu, koku galvoji, čia pat ištrinti ir taisyti. Atrodo, kad rašymas kompiuteriu kolegas paskatino rašyti laisviau, subjektyviau, kas suteikia tekstui daugiau gyvybės. Knygų tapsmas pagreitėjo, tiesa, kai kurios jų „išpurto“.

Esminis lūžis atsitiko tuomet, kai menotyrininkas galėjo viską nu-fotografuoti pats ir netgi pats skaitmeninėmis priemonėmis išgauti spaudai tinkamas nuotraukas. Tapo įmanoma perfotografuoti archyvinius tekstus, jų nebeurašinėti. Daugiau neberekėjo ranka nusipiešti tiriamo kūrinio detalių. Apie 2010 m. jau buvo galima pakenčiamai fotografuoti mobiliaisiais telefonais. Visa tai sutaupė daugybę energijos ir laiko sąnaudų – jas galėjome paskirti patiems tyrimams. Dailės istorijos rašymas nuo tūkstantmečio pradžios pajudėjo staiga didėjančiu pagreičiu, bet tikrai ne vien dėl techninių priežasčių.

Maždaug tuo laiku į savarankišką veiklą įsitraukė jaunimas, baigęs studijas 10 deš. arba jau nepriklausomybės metais. Prisdėjo ir reguliarius kontaktai su užsienio kolegomis, iš pradžių su Varšuvos dailės istorijos institutu, su Rygos dailės muziejumi, paskui ir platesni ryšiai. Natūralu, kad tarptautinius kontaktus greičiau užmezgė dailės kritikai. Tuo metu Lietuvoje jau aktyviai veikė bent penkios specialistų grupės, penki dailės istorijos tyrimo centrai, aktyviai analizuojantys istorinę dailę: VDA Dailėtyros institutas, du Kultūros, filosofijos ir meno instituto dailėtyros skyriai, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto ir Kultūros paveldo centro menotyrininkai.

²³ *Dailės žodynas*, redaktorių kolegija: Jolita Mulevičiūtė (atsakomoji redaktorė), Giedrė Jankevičiūtė ir Lijana Šatavičiūtė (Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999).

Nors 2000–2010/2012 m. vyko nemažai formalių organizacinių pokyčių, galima teigti, kad profesiniu požiūriu jie buvo ne tokie kardinalūs ir paveikūs, kaip pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį. Svarbu, jog susikūrė kaip niekada anksčiau daug naujų fondų, galerijų ir privačių organizacijų, kuriose vis gausėjantis menotyros absolventų būrys rasdavo darbą pagal specialybę. Tai vyko ir Vilniuje, ir Kaune. Tą dešimtmetį esminės permainos ištiko paminėtosios sistema, bet tai atskiras platus ir prieštaringas klausimas.

Dailėtyros renginių ir leidinių tipologija išoriškai ne ką tepakito, tačiau brendo profesinis meistriškumas, išryškėjo teorijos ir metodologijos poslinkiai.

Šie pokyčiai tapo pastebimi jau tūkstantmečio jubiliejaus išvakarėse. Pavyzdžiui, didelė dalis konferencijos „Romantizmai po romantizmo“²⁴ pranešimų pagrįsti naujomis teorinėmis nuostatomis, ne taip jau daug nutolusiomis nuo to meto Vakarų menotyros interesų vidurkio. Konferencijos problema („izmai“ po „izmų“) tuo metu buvo gvildinama daugelyje šalių, ji susijusi su savos ir visuotinės dailės istorijos perrašymo idėja. Vėlesnėse konferencijose buvo keliamos kitos problemos, taip pat aktualios tarptautiniu mastu. Kultūros atžvilgiu Lietuva „įstojo į ES“ kiek anksčiau, nei tai 2004 m. atsitiko politiniame žemėlapyje.

Kodėl tikėtina, kad prasidėjo antrasis nepriklausomos lietuvių dailėtyros etapas? Knygos, pasirodžiusios XXI a. pradžioje, jau liudijo apie principinį atotrūkį nuo išimtinai chronologinio pasakojimo ir formaliosios kūrinio analizės; rodė visišką pasitikėjimą vienu pasirinktu metodu, dėl atsargumo nepriveliant į tekstą kitų; demonstravo principingą atsitraukimą nuo anksčiau „grynosios menotyros“ sampratos; atspindėjo pakitusį kultūrinio konteksto suvokimą.

Šios ypatybės sieja Jolitos Mulevičiūtės, Laimos Laučkaitės, Giedrės Jankevičiūtės ir Rasutės Andriušytės-Žukienės monografijas (2001–2004)²⁵. Dėl to jų pasirodymas suteikė efektyvų impulsą metodologiškai atnaujinant mūsų dailėtyros naratyvą. Tai XX a. dailės istorijos knygos; visose ta istorija „perrašoma“. Ji ne tik papildyta naujais šaltinių duomenimis ir

²⁴ *Romantizmai po romantizmo*.

²⁵ Jolita Mulevičiūtė, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001); Laima Laučkaitė, *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje* (Vilnius: Baltos lankos, 2002); Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003); Rasa Andriušytė-Žukienė, *M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo* (Vilnius: Versus Aureus, 2004).

informacija, kuri sovietmečiu buvo nežinoma arba ignoruojama. Svarbu, kad atsiradus naujam žiūros kampui ir naudojant socialinės meno istorijos priegą, kitaip susidėliojo akcentai, o informacija, anksčiau atrodžiusi antraeilė, perdėm personali ar net marginali, papildė aptariamų reiškinių charakteristikas ir nulipdė iš dalies kitokį XX a. pirmos pusės meno reljefą. Lietuviški reiškiniai natūraliai įsikomponavo į daugiasluoksnį tarptautinių procesų tinklą. Pradėta kvestionuoti nemažai stereotipų, pavyzdžiui, apie pirmąpradę valstietišką, miesto kultūros nepalietą kūrėjų individualybių genezę (Mulevičiūtė), politiškai neutralų bažnytinių užsakymų pobūdį (Jankevičiūtė), M. K. Čiurlionio tapybos unikalumą pasaulyje (Andriūšytė) ir daug kitų. Laučkaitė pirmą kartą pristatė XX a. pradžios Vilniaus dailę kaip specifinį miesto kultūros reiškinį, kuriam būdinga daugelio koegzistuojančių kultūrinių ir etninių segmentų sąveika. Šios knygos pademonstravo, kad kryptinga prieiga gali pakeisti ankstesnę dailės objekto sampratą ir transformuoti jo koordinates savojo laiko kultūros erdvėje.

Ryškus XXI a. pradžios mūsų dailėtyros teorinio lygio kaitą paskatinęs veiksnys – tuometinės brandžiosios filosofų kartos veikla. Turiu omenyje Kęstučio Nastopkos ir ypač Arūno Sverdiolo pedagoginį indėlį ugdant jaunos menotyrininkus. Alfonso Andriūškevičiaus įtaką akcentuoja visi tuo metu studijavę dailės kritikai, tad minint pasakojimo apie dailę pokyčius, ši klausimą derėtų aptarti specialiai. Tikriausiai jam skirta diskusija ar konferencija taptų produktyviu ir aktuali impulsu jauniems kolegoms, nepavirsdama vien Lietuvos dailės kritikos retrospekcija.

1997 m. pasirodė dvi knygos: Alfonso Andriūškevičiaus *Lietuvių dailė: 1975–1995* ir Elonos Lubytės *Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982*²⁶. Gali būti, kad jos laikytinos sovietmečio dailės „perrašymo“ ir pervertinimo pradžia. Juk pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį dėl nesunkiai suprantamų priežasčių sovietmečio dailė rodėsi atgrasi, be to, buvo praėję per mažai laiko naujam požiūriui susidaryti. Andriūškevičiaus „seminonkonformizmas“ ir Lubytės „tylusis modernizmas“ lengvai tapo naujomis klišėmis (tikrai ne pačių autorių noru). Abi knygos skatino menotyrininką aktyviai abejoti įsigalėjusiais ir tarsi savaime suprantamais reiškiniais, nesvarbu, kurį istorijos laikotarpį ir kokio stiliaus kūrinių jis studijuotų.

²⁶ Alfonsas Andriūškevičius, *Lietuvių dailė: 1975–1995* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997); Elona Lubytė, *Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982* (Vilnius: Tyto alba, 1997).

Nemažai inovacijų Lietuvos XXI a. 1 deš. menotyroje susijusios su Atviros Lietuvos fondo veikla ir jo skiriamu finansavimu, šį mūsų kultūros istorijos reiškinių dar reikėtų atskirai tyrinėti²⁷. Tarp fondo veiklų verta paminėti kelis menotyros metodologijos klasikos leidinių, kurie buvo išversti į lietuvių kalbą ir turėjo ilgalaikį poveikį ne vien dailės kritikai, bet ir rašant dailės istoriją, naratyvui suprasti. E. H. Gombricho *Meno istorija* (vertė Irena Jomantienė) tapo parankiniu vadovėliu ir studentams, ir mėgėjams, ir profesionalams, norintiems rašyti apie meną gyvybingai²⁸. Kiti verstiniai menotyros klasikos veikalai taip pat atliko svarbų metodinį vaidmenį²⁹. Tiesa, ne visi šių veikalų vertimai buvo vienodai sėkmingi, be to, dauguma menotyrininkų jau gerai skaitė užsienio kalbomis ir galėjo naudotis originalais. Tuo metu jau pastebimai augo ir naujesnių metodų taikymas istorikų bei kultūros istorikų darbuose³⁰.

Kalbant apie naujas metodologines tendencijas, paminėtinas feministinis menotyros posūkis, kuris išryškėjo apie 2010 m. Lyginant su Vakarų patirtimi, atrodo, kad Lietuvos dailėtyroje pokytis įvyko ne tokiu plačiu mastu ir ne itin radikaliai, bet jis egzistuoja ir plečiasi, šioje srityje svarbus menotyrininkų Laimos Kreivytės, Margaritos Jankauskaitės vaidmuo. Pradėta skirti daugiau dėmesio moterims dailininkėms, ypač buvusioms vyrų menininkų šešėlyje. Pavyzdžiui, Ramutė Rachlevičiūtė sudarė knygas *Moters savastis dailėje* ir *Barbora Didžiokienė. Mažosios dailininkės prisiminimai*³¹; Ieva Burbaitė kuravo parodą Nacionalinėje dailės galerijoje³².

27 100 Lietuvos dailininkų, sud. Raminta Jurėnaitė (Vilnius: R. Paknio leidykla, 2000).

28 E. H. Gombrich, *Meno istorija* (Vilnius: Alma littera, 1995).

29 Heinrich Wölfflin, *Pamatinės meno istorijos sąvokos*, vertė Jurgita Ludavičienė (Vilnius: ALK Pradai, 2000); Erwin Panofsky, *Prasmė vizualiniuose menuose*, vertė Sandra Skurvidaitė (Vilnius: ALK Baltos lankos, 2002); *Meno istorijos įvadas*, sud. Hans Belting, Heinrich Dilly et al., vertė Loreta Anilionytė (Vilnius: ALK Alma littera, 2002); Andre Grabar, *Krikščioniškoji ikonografija: Antika ir Viduramžiai*, vertė Aušra Grigaravičiūtė (Vilnius: Aidai, 2003); Otto Pächt, *Metodiniai dailės istorijos praktikos principai* (Vilnius: Aidai, 2003).

30 Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992); *Europos mentaliteto istorija*, sud. Peter Dinzelsbacher (Vilnius: Aidai, 1998); *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001); ect.

31 „Moters savastis dailėje“, sud. Ramutė Rachlevičiūtė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 62 (2011); *Barbora Didžiokienė. Mažosios dailininkės prisiminimai*, sud. Ramutė Rachlevičiūtė, d. 1 (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011); *Barbora Didžiokienė. Mažosios dailininkės prisiminimai*, sud. Ramutė Rachlevičiūtė, d. 2 (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015).

32 Ieva Burbaitė, *Lietuvos moterų dailininkų draugijos (1938–1940) veikla ir jos kontekstai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016).

Dailės istorijos naratyvo pokyčiai 2000–2010/2012 m. akivaizdžiausiai pastebimi šiuose probleminiuose laukuose: šaltiniai ir jų interpretacija; dailė kaip kasdienybės istorijos dalis; teksto ir vaizdo santykis. Įprastai čia naudojamos interpretacinės priegos koegzistuoja, persipina ir papildo viena kitą, tik atskirų autorių medžiaga diktuoja nevienodas jų taikymo proporcijas.

Šaltinių tyrimai

Prioritetinis dėmesys archyviniams šaltiniams yra XXI a. lietuvių dailėtyros bendras, gal net išskirtinis bruožas. Kodėl? Tikriausiai viena priežastis – ankstesnė sovietinė patirtis, parodžiusi, kad negalima pasikliauti kažkieno užrašytais teiginiais ir paskelbtais istorijos faktais, nes jie gali būti parinkti šališkai, jais manipuluojama. Todėl daugumos dailėtyrininkų nepatraukė teorinės veiklos alternatyva, kuri preciziškumą laiko ne pirmąsias svarbos dalyku, kompiliavimą – ne didžiausia nuodėme, nes kur kas svarbiau ne atrasti naujas žinias, bet vienaip ar kitaip gautos informacijos pagrindu sukurti efektingą teorinį konstruktą arba kitokį savaime vertingą literatūrinį peizažą, aprėpiant plačias panoramas, aukštas idėjas. Tokiu atveju nesvarbu, kiek detalėse tikslumo, juk tiesa – reliatyvus dalykas, ir ji nebūna absoliuti, netgi kai atrodo pagrįsta patikimais dokumentais. Svarbu interpretacija ir išpūdingas naratyvas. Toks požiūris į informaciją patraukė tik keletą dailėtyrininkų. Antra šaltinių gerbimo priežastis galbūt ta, jog patriotiniais sumetimais, gyvai jausdami pilietinę pareigą, tuo metu daugelis pasinėrė į Lietuvos ir LDK meninio palikimo studijas, o tai juos nuvedė į archyvus ir paveldo fondus, iš kurių tikėtasi po kruopelę surinkti ir rekonstruoti tautos kultūrinės patirties korpusą. Rodėsi, kad ne tik sau, bet ir kitiems galėjome būti įdomūs tik lituanistikos sferoje, publikuodami dar neskelbtą medžiagą, tik čia tikėdamiesi atradimų. Tuo metu ir valstybė pradėjo kiek apčiuopiamiau remti tokius projektus. Dar viena priežastis, mano galva, yra XXI a. pradžios humanitarinių mokslų metodologinės nuostatos. Naujai įvaldytas teorinis aparatas tiesiog reikalavo gilintis į šaltinius.

Tekstas ir vaizdas, įvaizdis ir kontekstas

Tokie žodžiai bene dažniausiai sutinkami to laiko ilgalaikių projektų, straipsnių ir knygų probleminėse paantraštėse. Tai terminai iš tuo metu aktualaus filosofų metodologinio žodyno (kurio čia sąmoningai net nepradėsiu nagrinėti). Jie liudija atviresnę ir platesnę žiūrą į dailės kūrinį, bet ne tiek kaip į estetinį objektą, kiek kaip į savalaikių tarptautinių kultūros procesų simptomą. Todėl rekonstruojant praeities reiškinį, lygiaverčiai su išlikusiais dailės fragmentais buvo įtraukiama rašytinių šaltinių informacija, liudininų prisiminimai, statistiniai duomenys ir antropologinės išvalgos. Neatsitiktinai nuo XXI a. pradžios Lietuvos menotyroje prigijo nauja prieiga – atvejo studija. Daugiaaspektis vieno reiškinio tyrimas padėjo atskleisti keliasluoksnį kultūros epochos skerspjūvį ir tų sluoksnių savitarpio difuziją.

Pirmais būdingais ir produktyviais atvejo studijos pavyzdžiais galėtume pavadinti Giedrės Mickūnaitės tekstus. Monografija *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis* (2008) ir vėlesni darbai³³ nuosekliai pademonstravo ilgalaikių tyrimų eigą, kaip, pasitelkiant ir hibridiškai jungiant skirtingų humanitarinių sričių informaciją, galima patikrinti preliminarią savo tyrimo idėją ir ją atmesti, koreguoti arba sukaupti pozityvius ją pagrindžiančius argumentus. Tik tokiu būdu įmanoma rašyti mūsų viduramžių meno istoriją, palikusią itin fragmentiškus pėdsakus. Mickūnaitės darbai diegė ir naujus dailėtyrininko darbo organizavimo metodus, mums naujus, bet puikiai funkcionuojančius britų universitetuose: kaip nuosekliai suskirstyti projektą į etapus, juos realizuoti nuo pradžios iki išvadų ir tyrimo tikslams efektyviai pasinaudoti tarptautinių fondų finansavimu.

Dar viena atvejo studija – Rūtos Janonienės *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje* (2010)³⁴. Šio objekto monografiniam tyrimui buvo pasitelkti kelių šimtmečių tekstiniai ir vizualiniai šaltiniai, ankstesnių ir paralelinių restauracijų bei mokslinių tyrimų rezultatai. Tai visais atžvilgiais marga ir netolygi medžiaga. Norint ją suvaldyti ir iš fragmentų rekonstruoti kelių epochų kultūros (ne vien architektūros ir dailės) paminklą, buvo neišvengiamai reikalinga tiriamojo objekto motyvacijos ir jo kūrėjų bei vartotojų nuostatų, taigi pranciškoniškojo pamaldumo, analizė.

³³ Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008); Giedrė Mickūnaitė, „Trakų bizantinė tapyba ir antroji pietų slavų įtakos banga“, in *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 1916), 8–40; ect.

³⁴ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje* (Vilnius: Aidai, 2010).

Antrąjį dailėtyros etapą 2012 m. užbaigė du vadovėliai, parengti VDA dailės istorijos dėstytojų ir suteikiantys teorinius pagrindus studijuojantiems šią specialybę³⁵. Jau dešimtį metų šie parankiniai teoriniai instrumentai teikia studentams nuoseklius metodologinius tyrimų pagrindus ir skatina konstruktyviai formuoti dailės naratyvą.

Pamaldumo istorijos tyrimai

Kiekybiškai didžiausią ir vis dar neapbrėptą, net ne visą suinventorintą Lietuvos vizualiojo paveldo dalį sudaro sakralinės kultūros objektai, todėl LDK ir Lietuvos pamaldumo istorija, iki XX a. pabaigos itin menkai tyrinėta, buvo ir tebelieka svarbiu kelių humanitarinių mokslų objektu. Šimtmečių sandūroje stiprų impulsą bažnytinės dailės ir pamaldumo tyrimams suteikė Jubiliejinių 2000 metų parodos *Krikščionybė Lietuvos mene* rengimas Dailės muziejuje, taip pat penki šios parodos katalogo *Lietuvos sakralinė dailė* tomai³⁶.

Pamaldumo istorijos studijos atsirado kaip natūrali Lietuvos sakralinio paveldo tyrimų būtinybė. XX a. pabaigoje pradėję nuo bažnytinės dailės ir architektūros kūrinių stiliaus analizės, nuo jų ikonografijos iššifravimo, menotyrininkai palaipsniui perėjo prie ikonologinių tyrimų, prie vaizdo ir teksto santykio ir pagaliau – prie bažnytinio kūrinio vizualinės ir simbolinės visumos pažinimo. Kulto ir pamaldumo tradicijų, susijusių su tam tikru sakraliniu objektu, tyrimas įsitvirtino kaip kartinė šio tipo paminklų analizės prielaida. Ta linkme keitėsi ir menotyrininkų darbai.

Daugiau nei keturių dešimtmečių patirtį bažnytinio paveldo tyrimų srityje turi sukaupusi dailėtyrininkų grupė, kurios branduolys – buvusio *Lietuvos kultūros paminklų sąvado* darbuotojai. Grupė sudaryta 1976 m. prie tuometinio Vilniaus dailės instituto, iki 2002 m. jai vadovavo Gražina

³⁵ *Dailėtyra: teorijos, metodai, praktikos*, sud. Giedrė Mickūnaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012); *Dailės istorijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Antologija*, sud. Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012).

³⁶ *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1, *Tapyba. Skulptūra. Grafika*, sud. Dalia Tarandaitė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003); *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Lietuvių liaudies menas*, sud. Dalia Bernotaitė-Beliauskienė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003); *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 3, *Bažnytinė tekstilė*, sud. Gražina Marija Martinaitienė ir Eglė Pinkutė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004); *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 4, *Auksakalystė. Pirmoji knyga: kolekcijos*, sud. Jolita Liškevičienė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006); *Antroji knyga: pavieniai metalo dirbiniai*, sud. Jolita Liškevičienė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007); *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 5, *Dokumentai, knygos: Parodos kronika*, sud. Vydas Dolinskas ir Jolita Liškevičienė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009).

Marija Martinaitienė. Tyrėjų darbo rezultatas buvo 1988 m. Lietuvos kultūros paminklų sąvado 1 tomas, skirtas Vilniui, kuriame šalia tuomet žinomos informacijos paskelbta ir nemažai naujų arba patikslintų duomenų³⁷. Deja, prieš spausdinant knygą, cenzūra spėjo smarkiai iškupiūruoti ikonografinę informaciją. Sąvado menotyrininkų patirtis, įgyta verčiant į lietuvių kalbą specifinius terminus, aiškinantis ikonografinius siužetus, atrandant ir ekspertuojant objektus, tapo jų pačių ir kitų dailėtyrininkų vėlesnių tyrimų atramos tašku. Grupės sudėtis keitėsi, ji atsidūrė Kultūros tyrimų, paskui Kultūros, filosofijos ir meno institute, kol galų gale 2010 m. transformavosi į Lietuvos kultūros tyrimų instituto Sakralinio paveldo tyrimų skyrių. Jo nuoseklius artefaktų ekspertavimo darbus, atliekamus visose be išimties Vilkaviškio, vėliau Šiaulių vyskupijos bažnyčiose, atspindi *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, nuo 2000 m. virtęs recenzuojamu mokslinių straipsnių rinkiniu *Lietuvos sakralinė dailė*. Nuo 1996 m. iki šiol publikuota trylika 1 ir 2 tomo knygų³⁸. Per tą laiką, augant patirčiai, kaupėsi ikonografijos žinios ir buvo puoselėjamas lietuviškas sakralinės dailės terminų žodynas. Nuo 1 tomo 3 knygos informacija nuosekliai grindžiama archyviniais šaltiniais; analizuojama pastatų architektūra ir jų istorija; vėliau prisidėjo Liudo Jovaišos tyrinėjama parapijų istorija; įtraukiami XIX ir XX a. objektai, kurie dar prieš porą dešimtmečių, grindžiant atranką vien estetiniais kriterijais, būdavo ignoruojami; analizuojami ne vien stilistiniai dailės kūriniai, bet ir istorinę, kultūrinę prasmę turintys artefaktai. Taigi šaltinių analizė, pamaldumo istorijos tyrimai ir pakitusios metodologinės nuostatos pakeitė ir sakralinės dailės analizės prieigas.

Sakralinio paveldo tyrimų srityje nėra paprasta nužymėti dailės naratyvo periodų ribą. Bažnytinio palikimo studijos iš prigimties yra lėtos dėl archyvinio darbo su seniausiais šaltiniais specifikos ir ypač dėl to, kad Lietuvoje daugybė tokio pobūdžio objektų atrandama ir publikuojama pirmą kartą. Naujus atradimus liudija parodos, rengiamos Vilniaus Bažnytinio paveldo muziejuje, kuriam vadovauja Sigita Maslauskaitė-Mažylienė. Darbus apvainikuojančios monografijos rašomos dešimtmečiais. Stebint

³⁷ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, Vilnius (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988).

³⁸ *Lietuvos sakralinės dailės katalogas (Lietuvos sakralinė dailė)*, t. 1, Vilkaviškio vyskupija, kn. 1–6 (d. 1–2) (Vilnius: Gervėlė, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 1996–2007); *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupija*, kn. 1 (d. 1–3) – 2 (d. 1–3) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011–2022).

šią sritį, matyti, kaip vis gausiau įtraukiami objektai ir artefaktai, tradiciškai likdavę paraštėse ir anksčiau naudoti kaip pagalbini šaltinių medžiaga. Atrodo, kad ir šioje srityje, kur vyrauja ikonografinė ir neišvengiamai naudojama formalioji objektų analizė, labai pasijuto vis stiprėjanti bendra vizualumo studijų tendencija.

Verta bent paminėti keletą knygų, kuriose dera nauji sakralinės dailės objektų atradimai, kruopšti šaltinių analizė, mentaliteto pokyčių kontekstas, antropologinės įžvalgos. Tarp jų ypač svarbūs albumai ir knygos, skirtos būtent Lietuvoje gerbiamiems vizualiesiems kulto objektams³⁹. 2017 m. pasirodė Regimantos Stankevičienės ilgamečių tyrimų rezultatas – monografija *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*⁴⁰. Joje kruopščiai sekama vienos skulptūros pėdomis nuo ispaniškos kilmės pirmavaizdžio per Romą iki Vilniaus Trinitorių, vėliau Šv. Petro ir Povilo bažnyčios stebuklingojo atvaizdo, kuris, įgijęs lokalinių ikonografinių bruožų, plito LDK parapijų aplinkoje gausių skulptūrinių, tapybinių ir grafinių kartočių pavidalu. Veikiausiai pirmoji Lietuvoje iškėlusį atvaizdo ir kartočių problemą Stankevičienė ir šioje knygoje tiria atvaizdo ir įvaizdžio, atvaizdo ir kopijos, atvaizdo vaidmens liaudiškoje vaizdinijoje ir kitus klausimus⁴¹. Jėzaus Nazariečio kartočių tyrimus vainikavo jos kuruota paroda ir išsamus katalogas⁴².

Kita daugiau nei dešimtmetį rengta monografija, neįmanoma be pamaldumo istorijos studijų ir skirta „lietuviškam“ šventojo kultui – Gabijos Surdokaitės-Vitienės *Susimąstęs Kristus: nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio*⁴³. Knygoje parodomas šis ikonografinis tipas nuo europietišku viduramžių ištakų iki mūsų dienų ir aprėpiama itin plati ikonografinių analogų skalė ne tik katalikų, bet ir stačiatikių šventovėse. Žymi teksto dalis orientuota į aktualias šiuolaikinei kultūrai problemas, tokias kaip nacionalinio tapatumo simbolių ir mitų formavimasis.

39 *Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje*, sud. Neringa Markauskaitė ir Sigita Maslauskaitė (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009).

40 Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020).

41 Regimanta Stankevičienė, „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, in „Europos dailė: lietuviškieji variantai“, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė, *Acta Academiae Artium Vilnensis* (1994): 139–172.

42 Regimanta Stankevičienė, *Ispanijoje užgimęs, Antakalnyje pamiltas: Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje* (Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017).

43 Gabija Surdokaitė-Vitienė, *Susimąstęs Kristus: nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017).

Trys itin turiningos monografijos, pagrįstos pamaldumo istorijos tyrimais, buvo skirtos piligrimystės reiškinių tyrimams, kuris iki tol moksliniu požiūriu buvo bemaž neanalizuotas, nors iš tiesų turėjo itin stiprią įtaką XVIII–XX a. liaudies pasaulėvokai. Tai Dalios Vasiliūnienės *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*, Astos Giniūnienės *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje: sklaida ir raiška* bei Liepos Gričiūtės-Švėrebieienės *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*⁴⁴. „Keliaujančio pamaldumo“ reiškiniai buvo rekonstruoti remiantis įvairiakilmais, įvairia laikiais šaltiniais, tarp kurių dominavo ne vizualieji, bet tekstiniai šaltiniai, fotografijos ir kasdienybės istorijos faktai.

Tarp bažnytinio meno paveldo tyrimų būtina akcentuoti XIX a. – XX a. pirmos pusės artefaktų analizę, nes jie ilgą laiką (ne tik Lietuvoje) buvo ignoruojami dėl menkesnės meninės vertės. Jų meniškumo įvertinimo kriterijai iki šiol nenusistovėję. Tai gausybė kopijų ir kartočių, akademinio stiliaus bažnytinio meno kūriniai, importiniai paveikslai ir skulptūros. Tačiau tai gyvas aptariamojo laikotarpio etinių prioritetų, žmonių lūkesčių ir tradicijų atspindys – to laiko lietuvių dvasinės antropologijos portretas. Šiuo atžvilgiu vienas pirmųjų ir įtakingas bandymas „reabilituoti“ ir suprasti laikotarpio meninį paveldą buvo Skirmantės Smilingytės-Žeimienės *Lietuvos bažnyčių dailė. XX a. I pusė*⁴⁵. Paskui išleista Skaidrės Urbonienės monografija ir šių abiejų autorių darbas *Paminklai Lietuvos valstybingumui įamžinti: tarpukario kryždirbystė*⁴⁶. Pastaroji knyga, skirta Adomo Varno suprojektuotų kryžių statybai Lietuvoje jos pirmojo dešimtmečio jubilėjaus proga, peržengia dailėtyros ribas ir tampa meno ir politikos santykio kultūrologinė analize.

44 Dalia Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* (Vilnius: Aidai, 2010); Liepa Gričiūtė-Švėrebieienė, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011); Asta Giniūnienė, *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje: sklaida ir raiška* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013).

45 Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė. XX a. I pusė* (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009).

46 Skaidrė Urbonienė, *Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a. – XX a. I pusėje* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015); Skirmantė Smilingytė-Žeimienė ir Skaidrė Urbonienė, *Paminklai Lietuvos valstybingumui įamžinti: tarpukario kryždirbystė* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018).

Sakralinės dailės tyrimų srityje naratyvo atžvilgiu išsiskiria trys Tojanos Račiūnaitės monografijos (2003–2017)⁴⁷, patvirtinančios teiginį, jog sakralinės tradicijos aplinkoje laikas teka kitaip, nefiksuojuoju etapų. Račiūnaitė knygose, tarp jų ir jos sudarytame metodologinės paskirties XVII a. šaltinio analizės leidinyje⁴⁸, iš skirtingų žiūros taškų bando įžodinti ir apibūdinti neregimąją realybę – tikėjimo vaizdiniją. Autorė užklausia, kas yra maloningojo paveikslas stebuklas? Iš dalies tai apsvarstyti padeda hermeneutinė filosofinė prieiga, susišaukianti su Hanso Beltingo ir Arūno Sverdiolo teoriniu mąstymu, bet Račiūnaitės tekstų savitumą sudaro autorinė jos įžvalgų ir rašymo raiškos specifika.

Kasdienybės istorija: mecenatystė, dvarų ir miestiečių kultūros tyrimai

Nuo 2000 m. išsiskleidė archyvinių šaltinių duomenimis pagrįsti tyrimai pasaulietinės vizualinės kultūros srityje, susiedami istorijos ir dailėtyros mokslų patirtis. Panašiu laiku ir Vakarų, ir Lenkijos, ir LDK istorikai ryžtingai pasuko nuo politikos prie kasdienio gyvenimo istorijos rašymo⁴⁹. Lietuvoje, regis, pasijuto ir vietinės reikšmės postūmis, susijęs su archeologiniais tyrimais Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, Klaipėdos ir Kauno senamiesčiuose. Anksčiau mūsų miestų kultūros paveldas buvo apleista pažinimo sritis, trūko ir galimybių, ir žinių. Tikriausiai stimuliavo ir pasaulinio istorijos mokslo posūkis nuo „didžiosios“ visuotinės istorijos naratyvo prie polifoninio vienalaikių „mažųjų istorijų“ (moterų, papročių ir kt.) rašymo.

Lietuvoje keletas autorių iškėlė sau artimas ir dailėtyrai aktualias temas. Viena pamatinių – mecenatystė ir jos įtaka meninės kūrybos kaitai. Šioje srityje pirmą monografiją *Mecenatystės reiškinyms XVII a. LDK* paskelbė Mindaugas Paknys, kuris vėliau tyrinėjo Pažaislio vienuolyno ir daugelio Lietuvos bažnyčių archyvus, o užsienio mokslinėje spaudoje paskelbė

47 Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai: basųjų karmelitų palikimas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003); Tojana Račiūnaitė, *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014); Tojana Račiūnaitė, *Lukiškių Dievo Motina: atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017).

48 *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkovskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus. Pamokslo faksimilė, vertimas ir studija*, sud. Tojana Račiūnaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009).

49 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001).

bene tiek pat publikacijų kaip ir Lietuvoj⁵⁰. Kiti dailėtyrininkai tuo pačiu metu ir vėliau tyrinėjo LDK mecenatystę, meno aplinką ir ją formavusius veiksnius: Aistė Paliušytė – Jonušo Radvilos (1612–1655) mecenatystę, Lina Balaišytė – dailininkų ir dailės užsakovų veiklą Vilniuje XVII a., o Aistė Kaladžinskaitė – XVIII a.⁵¹ XVII–XIX a. miestų architektūros ir dailės paveldo tyrimų aptarimas jau nusipelnę atskiros studijos ar konferencijos.

Pasaulietinio meno šaltinių tyrimų rezultatai žymiai papildė anksčiau turėtą itin fragmentišką informaciją, todėl tapo įmanoma išleisti fundamentalų keturių tomų leidinį *Lietuvos dailininkų žodynas* (2005–2016)⁵². Lietuvoje tai pirmasis dailininkų žodynas, įtraukęs ir anksčiau publikuotas, patikrintas, ir naujai atrastas žinias. Ateityje jis tikriausiai bus pildomas, koreguojamas, bet tai atsakingai parengtas pagrindas šios lituanistikos srities studijoms.

Naujos tyrimų teritorijos

Iki 2010 m. dailėtyros objektų aprėptis sparčiai augo. Atsirado tyrimų teritorijų, į kurias anksčiau retai žvelgė dailėtyrininko akis, o patys objektai beveik ar visai neegzistavo akademinio mokslo apyvarčioje. Pirmiausia minėtina fotografijos sritis. Apskritai imant, iki XXI a. pradžios „meninė fotografija“ buvo kultūrinės visuomenės pripažįstama kūrybinė veikla, tačiau vis tiek vertinama labiau rezervuotai už „dailės karalienės“ tapybą ir skulptūrą, jau nekalbant apie architektūrą, o hierarchinis požiūris į kūrybos šakas ir žanrus atrodė visai natūralus. Fotografijos pripažinimas Lietuvoje tikriausiai paspartėjo dėl tuometinio tarptautinio jos sureikšminimo, susijusio su medijų ir dokumentalaus pasakojimo triumfu visose kūrybinės veiklos srityse, taip pat ir su „vaizdiniu posūkiu“ mene. Fotografijos

⁵⁰ Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: bažnytinės architektūros užsakymai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003); ect.

⁵¹ Pvz., Lina Balaišytė, „Laimingos revoliucijos“ šventės: apie Gegužės 3-iosios konstitucijos metines Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Menotyra* 24, nr. 4 (2017): 260–273; Lina Balaišytė, „Dailininkas XVIII amžiuje: karjeros galimybės“, in *XVIII amžiaus studijos*, t. 5, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019): 229–253; ect.

⁵² *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1, XVI–XVIII a., sud. Aistė Paliušytė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005); *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2, 1795–1918, sud. Jolanta Širkaitė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012); *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 3, 1918–1944, sud. Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013); *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 4, 1945–1990, sud. Milda Žvirblytė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016).

ir videokūrybos prilyginimas tradicinei, autoriaus rankomis tiesiogiai atliekamai dailei Lietuvoje vyko itin sparčiai, nors dalis vyresniosios kartos meno bendruomenės atstovų reagavo su rūgščia mina. Fundamentalios ir problemiškos monografijos mūsų fotografijos menas sulaukė 2008 m., kai buvo išleista Agnės Narušytės knyga *Nuobodulio estetika Lietuvos fotografijoje*⁵³. Narušytės tyrimas buvo pirmoji disertacija, o vėliau ir akademinė knyga Lietuvoje, skirta fotografijos meno istorijai. Monografija ne tik pati savaime įžvalgi ir griaunanti stereotipus bei įskiepijanti naujas sąvokas (pvz., „nuobodulio estetika“), bet ir parašyta gyvybingai, ne „akademiškai“ nuasmenintu stiliumi. Ji daugeliu atžvilgių stimuliuo jaunosios dailėtyrininkų kartos mąstyseną. Fundamentalią Lietuvos XX a. fotografijos istoriją Camera obscura Agnė Narušytė ir Margarita Matulytė paskelbė dar beveik po dešimtmečio (2016), analizuodamos šį paveldą vizualinio naratyvo požiūriu⁵⁴.

Tarp naujai atvertų tyrimams vizualinių objektų – istorinis Lietuvos interjerų dekoras, apie kurį rašo Dalia Klajumienė. Ji pirmoji, remdamasi menkai išlikusia tapyba ir gausiais, bet fragmentiškais bažnytiniais archyviniais šaltiniais, rekonstravo ir mums sugrąžino iliuziškai pavaizduotus altorius. Ant sienų ar lentų „optiškai nutapyti“ altoriai XVII–XIX a. buvo plačiai praktikuojama barokinės kilmės tradicija, bet XX a. beveik visai užmiršta, pranykusi po keliais vėlesnių uždažymų sluoksniais. 2015 m. monografijoje *Vilniaus gyvenamųjų namų interjerų dekorų elementai: nuo klasicizmo iki moderno* Klajumienė atveria kitą užmirštą vizualinės kultūros reiškinį – XIX a. pabaigos – XX a. pradžios gyvenamųjų namų interjerų dekorų priemones: gipsatūrų, linoleumo, krosnių koklių, sienų ir grindų polichromijos įvairovę. Tyrimas pagrįstas prekybinių katalogų, laikraščių reklamų informacija ir kitais, iki tol ignoruotais marginaliais šaltiniais. Nehierarchinis požiūris į paveldą padėjo autorei ir jos skaitytojams atrasti nežinomą kasdienybės istorijos atkarpą⁵⁵.

53 Agnė Narušytė, *Nuobodulio estetika Lietuvos fotografijoje* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008).

54 Margarita Matulytė ir Agnė Narušytė, *Camera obscura: Lietuvos fotografijos istorija 1839–1945* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016).

55 Dalia Klajumienė, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004); Dalia Klajumienė, *Tapyti altoriai (XVIII–XIX a. I p.): nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006); Dalia Klajumienė, *Vilniaus gyvenamųjų namų interjerų dekorų elementai: nuo klasicizmo iki moderno* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015).

Jolitos Liškevičienės knygos ir straipsniai skirti senajam LDK ir Lietuvos knygos menui ir leidybai. Ji tyrinėjo emblemines iliustracijas, barokinės grafikos ikonografiją, tarptautinį Vilniaus leidinių kontekstą, pirmoji ištyrinėjo ne vieną istorinį objektą ir kvestionavo įsigalėjusias klaidingas nuomones (pvz., Levo Vladimirovo įdiegtą stereotipą, kad „ankstyvoji Lietuvos spauda ir jos dekoras buvo perimtas iš rusiškos knygos tradicijos“)⁵⁶. Girėnas Povilionis iškėlė logišką, bet anksčiau tyrėjų nerealizuotą idėją, jog baroko vargonų prospektų vizualiniai sprendimai turėtų būti siejami su muzikos instrumentų ir jų dirbtuvių istorija. Jis pirmasis nagrinėjo LDK vargondirbystę kaip vientisą reiškinį⁵⁷. Sistemingus LDK istorinio ornamento tyrimus inicijavo LKTI sakralinio paveldo tyrimų grupė⁵⁸.

Pasirodė ir knygos, skirtos jau tyrinėtiems istorijos periodams bei reiškiniams, kurie visai kitaip atsiskleidė dėl autoriaus panaudotos metodologinės prieigos, nehierarchinės šaltinių atrankos, taip pat ir dėl laisvesnio, asmeniškesnio istorijos pasakojimo būdo. Pavyzdžiui, Giedrė Jankevičiūtė į knygą *Lietuvos grafika 1918–1940 m.*⁵⁹ įtraukė smulkiosios pramoninės grafikos, reklamos, eskizų ir kitus pavyzdžius, kuriuos anksčiau menotyra ignoravo ir dėl to aptariamojo periodo proceso vaizdas tapdavo vienpusiškas, be niuansų. Jolanta Širkaitė nuodugniai tyrinėjo Rōmerių giminės paveldą. Tiek jos straipsniuose, tiek Sofijos Romerienės monografijoje panaudotos kasdienybės istorijos detalės, privatūs dailininkų biografijos elementai padėjo reljefiškiau įsivaizduoti asmenybes, to laiko skersvėjus, XIX–XX a. dvarų kultūros ypatumus⁶⁰.

Dailininkų monografijos

Panaši tendencija neaplenkė ir monografijų bei albumų, XXI a. pradžioje rašytų apie atskirus dailininkus. Jų tekstuose matyti pasikeitęs

⁵⁶ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005); Jolita Liškevičienė, „Išryškinti ir papuošti: ankstyvųjų Vilniaus spaudinių ornamentika“, in *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014), 35.

⁵⁷ Girėnas Povilionis, *Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* (Vilnius: Vargonų paveldo centras, 2013).

⁵⁸ *Ornamentas: XVI – XX a. I pusės paveldo tyrimai*.

⁵⁹ Giedrė Jankevičiūtė, *Lietuvos grafika / The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940* (Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008).

⁶⁰ Jolanta Širkaitė, *Dailininkė Sofija Romerienė (Zofia Romer, 1885–1972)* (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005); *Rōmeriai Lietuvoje XVII–XX a.*, sud. Jolanta Širkaitė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2008).

požiūris į šaltinius bei jų interpretaciją. Pirmiausia jis daug asmeniškėsnis – tiek pristatant dailininką, tiek ir savo autorinį santykį. Kasdienybės istorijos prieiga labai ryški. Įtraukiama žymiai įvairesnė biografinė medžiaga, atskleidžianti platesnį ne tik Lietuvos, bet ir tarptautinį kontekstą. Medžiaga parenkama įvertinant ir archyvinių šaltinių, ir marginalijų svarbą. Išskiriamai ne „vertingiausi meninių požiūriu“, bet patys skirtingiausi, padedantys perprasti dailininko vidines permainas dokumentai.

2004 m. Dalia Ramonienė išleido monografiją *Justinas Vienožinskis*⁶¹. Dailininko biografija pasisuko kita briauna, kai ją papildė žinios apie jo jaunystę, ypač surinktos Lenkijoje, Krokuvos archyvuose. Eilę monografinių albumų ir straipsnių, vis labiau tampančių kultūrologinėmis studijomis, išleido Lijana Natalevičienė, vienintelė nuosekliai tyrinėjanti mūsų taikomosios dailės istoriją ir atrandanti jos faktus⁶². Nijolė Tumėnienė skyrė dėmesį XX a. menininkų Vinco Grybo, Kazio Šimonio, Jono Rimšos, Petro Kalpoko kūrybai, siūlydama individualias interpretacijas⁶³. Ramutė Rachlevičiūtė, šalia aktyvios dailės kritikos veiklos, sudarė keletą monografinių straipsnių rinkinių, naujai pristatančių sovietmečio Lietuvos dailininkus⁶⁴.

Visos minėtos prieigos operatyviai atsiskleidė recenzuojamų straipsnių rinkiniuose, kurie sudaromi jungiant bendros problematikos straipsnius – tokių rinkinių gausos neįmanoma aprėpti. Tuo atžvilgiu gerėjo ir periodinių leidinių *Menotyra*, *Dailės istorijos studijos* bei *Meno istorija ir kritika MIK* kokybė. Apie 2010–2012 m. publikuoti tekstai rodė aiškia tendenciją: menas analizuojamas iš kultūros studijų perspektyvos.

Trečiasis etapas? 2010/2012–2021 m.

Palyginus su ankstesniais dviem periodais, 2010/2012–2021 metų, vaizdingai tariant, laikotarpio tarp pasaulinės ekonominės krizės ir COVID-19 pandemijos, pokyčiai nebuvo esminiai organizaciniu ir medijų

61 Dalia Ramonienė, *Justinas Vienožinskis* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004).

62 Lijana Natalevičienė, *Antanas Tamošaitis: gyvenimo ir kūrybos kelias* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003); Lijana Natalevičienė, *Ramutė Aleksandra Jasudytė* (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2011), etc.

63 Nijolė Tumėnienė, *Vincas Grybas: gyvenimo ir kūrybos drama* (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004); Nijolė Tumėnienė, *Kazys Šimonis* (Vilnius: Vaga, 2006), etc.

64 *Birutė Stančikaitė*, sud. Ramutė Rachlevičiūtė (Vilnius: R. Paknio leidykla, 2010); *Mina Levitan-Babenskienė*, sud. Ramutė Rachlevičiūtė (Vilnius: Žydų kultūros ir informacijos centras, 2010); *Algimantas Šveigžda: laimės šulinys*, sud. Ramutė Rachlevičiūtė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019).

požiūriu. Tiesa, tobulėjo informacijos kaupimo ir fiksavimo galimybės, daug kas pakito autorių teisių srityje. Visuotiniai pereita prie projektinių tyrimų, kas paspartino mūsų darbus, suteikė daugiau galimybių, bet kai kada negiamai atsiliepdavo darbų išbaigtumui ir, tiesą sakant, tyrėjų sveikatai. Biurokratinių akademinių rezultatų vertinimo balais srityje lietuviški vietiniai tiriamieji darbai visai nuvertėjo, lyginant su tarptautinės sklaidos publikacijomis, nors tai ne visada atitinka objektyvų mokslinį skelbiamų tyrimų svorį.

Vis dėlto, mano galva, šie pokyčiai buvo palyginti paviršutiniški, t. y. jų nepakaktų, kad 2011/2012–2020/2021 m. pavadintume atskiru mūsų dailėtyros istorijos etapu. Galėtume pastaruosius dvidešimt metų laikyti vieno periodo tąsa, juolab kad daugelis aktyvių tyrėjų yra tie patys žmonės ir jie nekeičia savo individualios interesų krypties.

Tačiau kai kurie svarbūs dalykai pakito: tyrimų metodologija, prieigos, teorinės nuostatos. Bendras periodo vardiklis būtų tai, kad autoriai nuo tradicinės dailėtyros persikėlė ar bent jau bandė pereiti į vizualumo tyrimus: dabar tekstų reikšminis žodis nebe „stilius“ ar „įvaizdis“, bet „vaizdas“, „žvilgsnis“. Galima diskutuoti, kokios knygos kaip simptomai žymi dabartinio, trečiojo etapo – 2010–2021 m. – pradžią. Ko gero, tai Margaritos Matulytės *Nihil Obstat*, Erikos Grigoravičienės *Vaizdinis posūkis* (abi 2011) ir Jolitos Mulevičiūtės *Besotis žvilgsnis* (2012).

Matulytė *Nihil Obstat* parašė vykdydama projektą „Lietuvos fotografijos istorija: sociopolitiniai, estetiniai ir komunikaciniai aspektai“⁶⁵. Projekto pavadinimas nukreipia socialinės dailės istorijos metodo ir tarpdalykinių studijų linkme, bet autorė tarpdalykinę prieigą panaudojo ne tiesmukai. Mano akimis, ji susikūrė savo pačios nuoseklų ir jos knygoje pasiteisinusį metodą jungdama semiotinę prieigą su ikonologinio ir antropologinio naratyvo patirtimi. Metodologinė kūryba – taip metaforiškai pavadinčiau jos mąstymo principą. Knygoje išryškunami kūrėjai, anksčiau likdavę „pripažintų maestro“ šešėlyje, užpildomos nežinotų, nerodytų ar tiesiog neatkreipusių dėmesio fotografijos istorijos faktų properšos. Dėl šios informacijos pristatymo bei interpretacijos autorė pademonstravo totalitarinės visuomenės vizualinio žodyno kaitą, jos mąstysenos poslinkius, niveliuojančius ribą tarp realybės ir jos simbolinio vaizdo.

⁶⁵ Margarita Matulytė, *Nihil Obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011).

Autorė knygos įvade mini, kad ją inspiravo Ievos Pleikienės, Erikos Grigoravičienės, Skaidros Trilupaitytės⁶⁶ kūrybinių procesų ir jų administravimo tyrimai. Jos dirbo paraleliai su Matulytės tęsiamais tyrimais ir analizavo procesus bei įvardijo meninės ir dailėtyrinės kūrybos tendencijas, tarp kurių bendriausia – vizualikos tekstiškumas. Visą XX a. vaizdas, kaip tekstas, ir dailininko raiška, kaip prakalba, likdavo kultūros paraštėse, o pastarąjį dešimtmetį situacija apsisuko atvirkščiai. Pavyzdžiui, Pleikienės sudaryto VDA mokslo darbų leidinio straipsnių pavadinimai įvardija būtent tokią aktualaus dailėtyros naratyvo problematiką („Šiuolaikinio vizualinio meno tekstiškumas“, „Menininko tekstas – autoreprezentacinis tyrimas ar kūrybos filosofija?“)⁶⁷.

Pasak Grigoravičienės, „Kurį laiką Lietuvos dailės istorijoje įsivirtinusi socialinė prieiga nagrinėjo visuomenines vaizdinių artefaktų gamybos ir sklaidos sąlygas ir vengė atspirties tašku rinktis pačius vaizdus.“⁶⁸ Ji aptarė „vaizdinį posūkį“ įvairiausiai aspektais, kritiškai analizavo jo teoretikų – Williamo Mitchelo, Gottfriedo Boehmo – hipotezes, taip pat ir Arūno Sverdiolo, Audronės Žukauskaitės, Nerijaus Mileriaus žiūros būdus, autentiškai įsitraukė į kultūros vizualumo tyrimuose plėtojamą tarpdalykinį diskursą. Kai kurios Grigoravičienės išvalgos provokuojančios ir kategoriškos, bet galbūt todėl visą pastarąjį dešimtmetį, ypač tarp jaunesniųjų tyrėjų, pasijuto jos vaizdų tyrimo sampratos poveikis ir tęsėsi diskusijos šia tema.

Grigoravičienė, šalia „vaizdų“ ir „žodžių“, pasiūlė dar dvi aktualias, nors gal ir kiek rečiau praėjusio dešimtmečio dailėtyroje (tiek kritikų, tiek dailės istorikų tekstuose) svarstomas temas: „kūnas“ ir „žvilgsnis“. Šis straipsnio tikslas nėra *Vaizdinio posūkio* analizė, knyga čia tik pretekstas akcentuoti probleminio lauko akcentų pokytį, kuris ir leistų teigti, jog XXI a. 2 deš. gali būti vertinamas kaip atskiras dailėtyrinio diskurso etapas.

⁶⁶ Skaidra Trilupaitytė, *Lietuvos dailės gyvenimas ir institucijų kaita. Sovietmečio pabaiga – Nepriklausomybės pradžia* (Vilnius: Artserija, 2017).

⁶⁷ Odetą Žukauskienę, „Šiuolaikinio vizualinio meno tekstiškumas kintančių paradigmu kontekstuose“, in „Menininkas ir tekstas“, sud. Ieva Pleikienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 91 (2018): 37–53; Agnė Kulbytė, „Menininko tekstas – autoreprezentacinis tyrimas ar kūrybos filosofija?“, in *Menininkas ir tekstas*, 11–25.

⁶⁸ Erika Grigoravičienė, *Vaizdinis posūkis: vaizdai, žodžiai, kūnai, žvilgsniai* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011), 13.

Mulevičiūtės *Besotis žvilgsnis: Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra 1865–1914*⁶⁹ taip pat yra išskirtinė pastarojo dešimtmečio knyga dėl trijų dalykų: dėl taupios, bet vaizdingos ir labai tikslios kalbos (dailės pasakojimui kalba neįkainojamai reikšminga); dėl to, kad pritaikius vizualumo tyrimų priegą ir kultūros antropologinį žiūros kampą, monografijoje atsivėrė nenuvalkiota XIX a. Lietuvos paveldo samprata, pagrįsta ir žinomais faktais, ir tais šaltiniais, kurie dar neseniai buvo laikomi marginaliais. Mūsų paveldas, kitaip nei buvome įpratę, reprezentuojamas ne „kontekste“, bet kaip natūraliai integrali tarptautinio politikos, kultūros sklaidos proceso ir europinės laikmečio pasaulėžiūros dalis.

2018 m. buvo vaisingi dailėtyrininkams, užsiimantiems Vilniaus miesto XIX–XX a. kultūra ir pritaikantiems būtent tarpdalykinę vizualiosios kultūros tyrimų priegą. Jolanta Širkaitė Nacionalinėje dailės galerijoje surengė išimtiną parodą su katalogu ir paskelbė monografiją, skirtą Vilniaus piešimo mokyklai⁷⁰. Knygų lentynas papildė du neeiliniai leidiniai: Laimos Laučkaitės *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais* ir Algės Andriulytės *Ferdynandas Ruszczycas*⁷¹. Jų tyrimų objektai iki tol neatrodė meniniu požiūriu išskirtiniai, bet dėl autorių atrastos vizualinių ir rašytinių šaltinių gausos bei įvairovės, dėl aktualios metodologinės prieigos knygoje atsivėrė gyvybingas, kultūringas ir labai specifinis „dingęs Vilnius“. Šios knygos iš dalies atitinka vieną pastarųjų metų probleminę kryptį – tyrinėti „nepatogų meną“, t. y. artefaktus, kurie anksčiau buvo aplenkiami dėl jų ambivalentiškos ideologinės prieskyros, skausmingų istorinių aplinkybių ar komplikuo- tų autorystės klausimų. Visi tie dalykai neišvengiami kalbant apie Vilniaus miesto kultūros paveldą.

Pastaraisiais metais išleista vertingų knygų ir recenzuojamų straipsnių, rekonstruojančių praeitį pasitelkus „hibridinį“ darbą su šaltiniais, nuosekliai ir metodiškai arba intuityviai ir fragmentiškai pritaikant vaizdų analizės principus. Tarp pavyzdžių norisi paminėti Eglės Kunčiu- vienės ir Emos Mikulėnaitės sudarytą leidinį *Antanas Gudaitis: tekstai ir*

⁶⁹ Jolita Mulevičiūtė, *Besotis žvilgsnis: Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra 1865–1914* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012).

⁷⁰ Jolanta Širkaitė, *Vilniaus piešimo mokykla, 1866–1915* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018).

⁷¹ Laima Laučkaitė, *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018); Algė Andriulytė, *Ferdynandas Ruszczycas: Civis vilnensis sum* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018).

*vaizdai*⁷². Pradinis jo sumanymas kėlė nerimą, nes knyga galėjo tapti prišiminimu, senų straipsnių, reprodukcijų ir fotografijų kratiniu. Bet netapo. Joje nekupiūruojant išspausdinti ilgiausi to laikmečio dokumentai – posėdžių protokolai, kritikos straipsniai, fotografijos, perspausdinti ankstesni kritikos straipsniai. Dokumentiniai tekstai kaip tiesioginiai argumentai padeda perteikti sovietmečio atmosferą ir kitaip suvokti tarsi visiems jau žinomą Gudaičio kūrybą. Neįprasta tai, kad ši tiršta knyga polifoniškai aprėpia, sakytum, keletą knygų apie kultūros istoriją ir asmenį. Kiekvieną būtų galima kryptingai perskaityti ir savaip interpretuoti.

Kauno dailėtyrininkai itin daug nuveikė pastarąjį dešimtmetį studijuodami Kauno architektūros ir dailės paveldą. Turiu omenyje Laimą Šinkūnaitę, daugelį metų paskyrusią Pažaislio ir kitų bažnyčių ikonografijai ir ikonologijai, bei jos kolegas⁷³. Rasutės Andriušytės-Žukienės, Linaros Dovydaitytės, Raimondos Kogelytės-Simanaitienės⁷⁴ ir kitų kauniečių vykdyti projektai (pvz., Virginijos Vitkienės lydimą Tarptautinė tekstilės bienalė / Kauno bienalė), jų atliekamos ekspertizės ir meno sklaidos darbai realizuojami visiškai skirtingose srityse. Šia proga norisi paminėti anksti išėjusius Kauno menotyrininkus Nijolę Lukšionytę ir Osvaldą Daugelį, kurių pastangos ir aktualus mąstymas regimai inspiruodavo mūsų dailės pasakojimą. Pageidautina bent viena konferencija, o gal ir leidinys, skirti būtent Kauno Vytauto Didžiojo universiteto ir jo absolventų veiklos istorijai.

Minėtos bendrosios pastarojo meto tendencijos atsispindi ir tų autorių tekstuose, kurie tyrinėja „nišines“, itin specializuotas kūrybos sritis. Prie Lietuvos teatro dailės nuolat sugrįžtama Helmuto Šabasevičiaus publikacijose⁷⁵. Šiandien akivaizdi spraga tvyro architektūros menotyrinės

72 *Antanas Gudaitis: tekstai ir vaizdai*, sud. Eglė Kunčiuvienė ir Ema Mikulėnaitė (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020).

73 Laima Šinkūnaitė et al., *Kauno Šv. apaštalių Petro ir Pauliaus arkikatedra bazilika* (Kaunas: Kauno arkivyskupijos muziejus, 2008); Laima Šinkūnaitė, *Šv. Brunonas Kverfurtietis Pažaislio freskose* (Kaunas: Kauno arkivyskupijos muziejus, 2009); Laima Šinkūnaitė, *Kelionė į Ramybės kalną. Pažaislio kamaldulių vienuolyno dailės ikonologija* (Vilnius: Versus Aureus, 2014); Laima Šinkūnaitė ir Rima Valinciuūtė-Varnė, *Kauno Šv. Jurgio kankinio pranciškonų observantų konventas: praeities vizija* (Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincija, 2018); etc.

74 Rasa Andriušytė-Žukienė, *Akistatos: dailininko V. K. Jonyno kūryba pasaulio meno keliuose* (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007); Linara Dovydaitytė et al., *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015); Raimonda Simanaitienė, *Pėdsakai molyje: Vaclovas Mūkevičius* (Vilnius: Architekto Gedimino Baravyko fondas, 2020), etc.

75 Helmutas Šabasevičius, „Gyvieji paveikslai Lietuvoje“, in *Kultūros istorijos tyrinėjimai* (Vilnius: Lietuvos kultūros ir meno institutas, 1999), 308–335; *Iš Lietuvos teatro istorijos šaltinių 1761–1853. Vladas Drėma*, sud. Gražina Drėmaitė ir Helmutas Šabasevičius (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007), etc.

analizės srityje. Šį paveldą nuosekliai tyrinėja Rasa Butvilaitė, kurios darbai susiję su XVIII a., Lietuvos dvarų ir XX a. tarpukario architektūra ir daile⁷⁶. XX a. architektūrą (ypač svarbu, ir pramoninį paveldą) studijuoja Marija Drėmaitė⁷⁷. Šiuolaikinės tautodailės problemas tiria Vytautas Tumėnas⁷⁸. LDK gobelenus nuosekliai studijuoja Ieva Kuizininė, nustačiusi daugelio Vilniaus rinkiniuose saugomų audinių dirbtuves, autorystę, ikonografiją ir vietą istoriniame kontekste⁷⁹. Teresė Jurkuvienė 2008 m. išleido albumą apie etnografinių regionų aprangą ir tekste palietė tautinio kostiumo kaip reprezentacinio, su politine nacionalinės valstybės tapatybe susieto drabužio tipo klausimą. 2020 m. jos monografijoje šis klausimas nuosekliai teoriškai pagrįstas ir sistemingai išnagrinėti bendrieji europinių valstybių nacionalinės reprezentacijos ir tautinio kostiumo formavimo(si) dėsningumai nuo pat XX a. pradžios⁸⁰. Autorės teiginius pagrindžia itin gausi ir reta vaizdinė medžiaga, paraleliai europinė ir lietuviška. Todėl šioje monografijoje, kaip ir Mulevičiūtės knygoje *Besotis žvilgsnis*, ne lietuviškasis tautinio kostiumo tapsmas nagrinėjamas „užsienio kontekste“, bet esminiai europinio kostiumo radimosi dėsningumai atskleidžiami arba pasitvirtina analizuojant lietuviškus atvejus. Galvojant apie 2010/2012–2021 m. laikotarpį, būtina prisiminti vis intensyvėjančius XX a. dizaino tyrimus, kuriuos ryškiausiai plėtoja Rasa Janulevičiūtė⁸¹ ir Karolina Jakaitė⁸².

Neteisinga būtų teigti, kad senosios dailės tyrėjai „mokėsi teorijos ir metodologijos“ iš kritikų, kaip ir aiškinti, kad mūsų kritikų santykis su šaltiniais, gal ir nepakankamai, bet ganėtinai atsakingas ir atidus, liudija

76 Rasa Butvilaitė, *Architektūros studijos Vilniaus universitete 1773–1832 metais* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009); Algė Andriulytė, Rasa Butvilaitė ir Ilona Mažeikienė, *(Ne)matomas Vilnius: tarpukario dailės ir architektūros pavidalai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018), etc.

77 Marija Drėmaitė, *Progreso meteoras: Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940* (Vilnius: Lapas, 2016), etc.

78 Vytautas Tumėnas, „Šiuolaikinės lietuvių tautodailės ypatybės / Features of Lithuanian Contemporary Folk Art“, in *Šiuolaikinė lietuvių tautodailė / Lithuanian Contemporary Folk Art* (Vilnius: Lietuvos tautodailininkų sąjunga, 2007), etc.

79 Ieva Kuizininė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų gobelenai* (Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011).

80 Teresė Jurkuvienė, *Lietuvių tautinis kostiumas* (Vilnius: Baltos lankos, 2008); Teresė Jurkuvienė, *Lietuvių tautinis kostiumas: liaudies drabužių interpretacijos XX amžiuje* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020).

81 Rasa Janulevičiūtė, *10 kėdžių: Lietuvos dizaino naratyvai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018).

82 Karolina Jakaitė, *Šaltojo karo kapsulė: lietuvių dizainas Londone, 1968: vieno paviljono istorija* (Vilnius: Lapas, 2019).

kolegų istorikų įtaką. Tiesiog vyko mūsų dailėtyros formavimosi procesas, imanentinis brendimas profesinio „cecho“ viduje, kuris natūraliai reikalavo keisti pasakojimo būdą, atsisakyti stereotipų ir rasti naujų priėgų. Dailės istorikams to ypač reikėjo, nes mūsų paveldas iki pat XX a. antros pusės tik fragmentiškai išlikęs, menkai dokumentuotas, jį būtina iš esmės rekonstruoti. Be naujų hibridinių priėgų tai nebūtų pasiekama. Vienu mūsų dailėtyros lokaliu bruožu laikičiau būtent tai – tam tikrą kolektyvinį procesą, kai mūsų kritika ir dailės istorija, siekdamas savo tikslų, drauge stimuliuoja ir kolegų kūrybą. Galima neabejoti ir tarptautinės menotyros įtaka mūsų kritikai bei dailės istorijai. Bet tai atskiras klausimas.

Taikomieji tyrimai

Pastarąjį dešimtmetį nuo dviejų ankstesniųjų skiria pastebimai suaktyvėję taikomieji tyrimai. Tai darbo projektuose rezultatas, iš dalies taikomąją menotyra skatina ir pastaruoju metu pagyvėję visuomenės kultūriniai poreikiai. Todėl, viena vertus, prasiplėtė tokių tyrimų žanrų spektras. Buvo išleisti ilgai rengti kolektyviniai darbai – fundamentalūs žinynai ir vadovai. „Taikomuosiuose“ leidiniuose panaudojama nauja medžiaga ir patikslinama ankstesnė šaltinių informacija, siekiant išvengti įsisenėjusių sklaidoje riktų. Buvo išleistos įvairių žanrų, atsakingais šaltinių tyrimais ir objektų analize pagrįstos, kartu praktinės ir šviečiamosios paskirties knygos – teminiai leidiniai, vadovai, atlasai, sociotopografiniai planai⁸³. Pastarąjį dešimtmetį pakito parodų ir muziejų ekspozicijų kokybė, jų katalogai tapo išsamiais objekto studijomis, kai kurios prilygsta monografijoms⁸⁴. Jau būtų prasminga atlikti ir taikomųjų tyrimų, ir pastarojo dešimtmečio parodų kuravimo, dailei skirtų kino bei videofilmų, internetinių publikacijų ir periodikos tekstų apžvalgą.

⁸³ Pvz., *Jėga ir grožis jo šventovėje. Vilniaus arkivyskupijos sakralinės vertybės Bažnytinio paveldo muziejuje*, sud. Dalia Vasiliūnienė (Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2013); *Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, sud. Aistė Paliušytė ir Irena Vaišvilaitė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012); Irena Vaišvilaitė, *Pasiivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių* (Vilnius: Baltos lankos, 2015), etc.

⁸⁴ Kristina Jokubavičienė, *Pranas Domšaitis. Vaizduotės realybė* (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015); *Lietuva litvakų kūryboje*, sud. Vilma Gradinskaitė (Vilnius: Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Tolerancijos centras, 2018); *Po Italijos saule. XVIII–XX a. pirmos pusės Lietuvos dailininkai Italijoje*, d. 1, sud. Dalia Tarandaitė, Rūta Janonienė ir Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019); *XX a. pirmos pusės Lietuvos dailininkai Italijoje*, d. 2, sud. Dalia Tarandaitė, Rūta Janonienė ir Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019); *Dangaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, sud. Dalia Vasiliūnienė (Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2020), etc.

Išvados

Lietuvos dailėtyros mokykla egzistuoja. Organizaciniu požiūriu ji atitinka visus mokslinės mokyklos kriterijus: yra užtikrinta visų lygmenų edukacija, empiriniai ir teoriniai tyrimai, sklaida ir tęstinumas. Ji jau patyrė 2 arba 3 raidos fazes. Posūkis nuo dailėtyros į vizualumo studijas yra esminis argumentas, leidžiantis pripažinti atskirą trečiąjį mūsų mokyklos etapą. Tačiau tai mokykla be vieno dominuojančio lyderio; atskirais laikotarpiais ją aktyvuodavo keletas skirtingų specializacijų dailėtyrininkų.

Mokykla visais atžvilgiais lituanistinė. Tai turi daug privalumų, bet kai kuriais atvejais trukdo skleisti žinią apie save, norint įgyti nusipelnytą autoritetą, ypač tarptautiniu mastu. Nors ir stiprėjantis, tarptautinis bendradarbiavimas konferencijose, projektuose, leidyboje ir žiniasklaidoje vis dar lieka silpnėse lietuvių dailėtyros vieta. Mūsų menotyros rezultatai, kurie tikrai autentiški ir vertingi, vis dar per menkai skleidžiami už Lietuvos ribų ir netgi platesniam žmonių ratui pačioje Lietuvoje. Nežiūrint teigiamų pastarojo meto pavyzdžių, tyrėjams, dirbantiems projektuose, dažnai tiesiog neužtenka laiko bei jėgų sklaidai, be to, negirdėti konstruktyvaus pasiūlymo, kaip tokią situaciją pakeisti.

Istorinės dailės tyrimuose padaryta daugybė atradimų, dėl kurių žymiai prasiplėtė mūsų paveldo apimtis ir interpretacija. Vis dėlto teorijos srityje kol kas nediktuojame naujų tendencijų. Metodologinės inovacijos dailės istorijoje išsiskiepijo kiek vėliau, antrajame etape, tad beieškant naujų priemonių, iki šiol lieka nemažai nepanaudotų galimybių. Daugelyje tekstų jungiami skirtingi tyrimo metodai, pavyzdžiui, ikonologinis, antropologinis, fenomenologinis, rečiau semiotinis. Tai padeda užčiuopti analizuojamų reiškinių įvairiapusiškumą, bet kai kada veda prie nenuoseklaus, trūkčiojančio naratyvo ir nepakankamai konstruktyvių išvadų. Norisi tikėtis, kad ateityje sulauksime daugiau profesinių diskusijų, aktyvesnio dalyvavimo probleminiame diskurse.

XXI a. lietuvių dailėtyroje ypač rezultatyviai vyksta darbas su rašytiniais ir vizualiniais šaltiniais, itin pasitikima dokumentine informacija. Tai bene ryškiausias mūsų dailėtyros pasakojimo bruožas.

Specifiška tai, jog mokykla susikūrė ne kaip vieno iškilais mokytojo pasekėjų ratas, bet kaip būrio kolegų savitarpio skatinimo ir nuolatinio apsikeitimo idėjomis rezultatas.

Gauta — 2022 02 09

Literatūra

- Adomonis, Tadas ir Nijolė Adomonytė. *Lietuvos dailės ir architektūros istorija (1770–1860)*. D. 2. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
- Algimantas Švėgžda. *Laimės šulinys*. Sudarė Ramutė Rachlevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019.
- Andriulytė, Algė. *Ferdynandas Ruszczycas: Civis vilnensis sum*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.
- Andriulytė, Algė, Rasa Butvilaitė ir Ilona Mažeikienė. *(Ne)matomas Vilnius: tarpukario dailės ir architektūros pavidalai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.
- Andriušytė-Žukienė, Rasa. *M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo*. Vilnius: Versus Aureus, 2004.
- . *Akistatos: dailininko V. K. Jonyno kūryba pasaulio meno keliuose*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
- Andriuškevičius, Alfonsas. *Lietuvių dailė: 1975–1995*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
- Antanas Gudaitis: *tekstai ir vaizdai*. Sudarė Eglė Kunčiuvienė ir Ema Mikulėnaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020.
- Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010.
- Balaišytė, Lina. „Laimingos revoliucijos“ šventės: apie Gegužės 3-iosios konstitucijos metines Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“. *Menotyra* 24, nr. 4 (2017): 260–273.
- . „Dailininkas XVIII amžiuje: karjeros galimybės“. In *XVIII amžiaus studijos*. T. 5, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas*. Sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 229–253. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.
- Barbora Didžiokienė. *Mažosios dailininkės prisiminimai*. Sudarė Ramutė Rachlevičiūtė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011 (1 d.) ir 2015 (2 d.).
- Birutė Stančikaitė*. Sudarė Ramutė Rachlevičiūtė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2010.
- Burbaitė, Ieva. *Lietuvos moterų dailininkų draugijos (1938–1940) veikla ir jos kontekstai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016.
- Butvilaitė, Rasa. *Architektūros studijos Vilniaus universitete 1773–1832 metais*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
- Dailės istorijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Antologija*. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Dailės kritikas ir istorikas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954)*. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė. 1–2 t. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2018.
- Dailėtyra: teorijos, metodai, praktikos*. Sudarė Giedrė Mickūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Dangaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*. Sudarė Dalia Vasiliūnienė. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2020.
- Dovydaitytė, Linara et al. *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015.
- Drėma, Vladas. *Pranciškus Smuglevičius*. Vilnius: Vaga, 1973.
- . *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga, 1991.
- . *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997.
- „Europos dailė: lietuviškieji variantai“. Sudarė Aleksandra Aleksandravičiūtė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* (1994).
- Europos dailės istorija*. Parengė Kultūros ir meno instituto dailėtyros skyrius. Kaunas: Šviesa, 1995.
- Europos mentaliteto istorija*. Sudarė Peter Dinzlbacher. Vilnius: Aidai, 1998.
- Giniūnienė, Asta. *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje: sklaida ir raiška*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.
- Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkovskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus. Pamokslas faksimilė, vertimas ir studija*. Sudarė Tojana Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Aleksandra Aleksandravičiūtė —

Lietuvos dailės pasakojimas po trisdešimties metų

- Gombrich, E. H. *Meno istorija*. Vilnius: Alma littera, 1995.
- Grabar, Andre. *Kriščiionišką ikonografiją: Antika ir Viduramžiai*. Vertė Aušra Grigariavičiūtė. Vilnius: Aidai, 2003.
- Griciūtė-Šverebienė, Liepa. *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011.
- Grigoravičienė, Erika. *Vaizdinis posūkis: vaizdai, žodžiai, kūnai, žvilgsniai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- Iš *Lietuvos teatro istorijos šaltinių 1761–1853. Vladas Drėma*. Sudarė Gražina Drėmaitė ir Helmutas Šabasevičius. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
- Jakaitė, Karolina. *Šaltojo karo kapsulė: lietuvių dizainas Londone, 1968: vieno paviljono istorija*. Vilnius: Lapas, 2019.
- Jankevičiūtė, Giedrė. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
- . *Lietuvos grafika / The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940*. Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008.
- Janonienė, Rūta. *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*. Vilnius: Aidai, 2010.
- Janulevičiūtė, Rasa. *10 kėdžių: Lietuvos dizaino naratyvai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.
- Jokubavičienė, Kristina. *Pranas Domšaitis. Vaizduotės realybė*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015.
- Jurkuvienė, Teresė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- . *Lietuvių tautinis kostiumas: liaudies drabužių interpretacijos XX amžiuje*. Vilnius: LKTI, 2020.
- Klajumienė, Dalia. *Tapyti altoriai (XVIII–XIX a. I p.): nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.
- . „Lietuvos dailės istorikų draugijos 10 metų veiklos apžvalga“. In *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis* 2006, 58–77. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.
- . *Vilniaus gyvenamųjų namų interjerų dekoru elementai: nuo klasicizmo iki modernio*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Korsakaitė, Ingrida. *Gyvybinga grafikos tradicija*. Vilnius: Vaga, 1970.
- Kuizininė, Ieva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų gobelenai*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011.
- Kulbytė, Agnė. „Menininko tekstas – autorezentacinis tyrimas ar kūrybos filosofija?“. In „Menininkas ir tekstas“. Sudarė Ieva Pleikienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 91 (2018): 11–25.
- Kuolys, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- Laucevičius, Edmundas ir Birutė Rūta Vitkauskienė. *Lietuvos auksakalystė: XV–XIX amžius*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Laučkaitė, Laima. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- . *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- Lietuva litvakų kūryboje*. Sudarė Vilma Gradinskaitė. Vilnius: Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Tolerancijos centras, 2018.
- Lietuvos architektūros istorija*. T. 1, *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Mokslinis redaktorius Jonas Minkevičius. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Lietuvos architektūros istorija*. T. 2, *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*. Redaktorių kolegija Klemensas Čerbulėnas, Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, Algimantas Miškinis ir Vladimiras Zubovas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų redakcija, 1994.

- Lietuvos architektūros istorija*. T. 3, *Nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.* Redakcinė kolegija: Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė ir Algimantas Miškinis. Vilnius: Savastis, 2000.
- Lietuvos architektūros istorija*. T. 4, *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.* Sudarė Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014.
- Lietuvos dailės istorija*. Sudarė Alfonsas Andriuškevičius et al. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
- Lietuvos dailininkų žodymas*. T. 1, *XVI–XVIII a.* Sudarė Aistė Palušytė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- Lietuvos dailininkų žodymas*. T. 2, *1795–1918*. Sudarė Jolanta Širkaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
- Lietuvos dailininkų žodymas*. T. 3, *1918–1944*. Sudarė Lijana Štavičiūtė-Natalevičienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.
- Lietuvos dailininkų žodymas*. T. 4, *1945–1990*. Sudarė Milda Žvirblytė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.
- „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys“. Sudarė Rasa Butvilaitė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 21 (2001).
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*. Sudarė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. T. 1, *Šilalės rajono savivaldybė*. Sudarė Rasa Butvilaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. T. 2, *Pagėgių savivaldybė*. Sudarė Rasa Butvilaitė, Marius Iršėnas ir Martynas Purvinas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.
- Lietuvos sakralinės dailės katalogas*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 1, *Marijampolės dekanatas*, sudarė Gražina Marija Martinaitienė. Vilnius: Gervelė, 1996.
- Lietuvos sakralinės dailės katalogas*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 2, *Vilkaviškio dekanatas*, sudarė Teresė Jurkuvienė. Vilnius: Gervelė, 1997.
- Lietuvos sakralinės dailės katalogas*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 3, *Lazdijų dekanatas*, sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Gervelė, 1998.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 4, *Aleksoto dekanatas*, sudarė Gražina Marija Martinaitienė. Vilnius: Gervelė, 2000.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 5, *Alytaus dekanatas*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Savastis, 2003.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 6, *Šakių dekanatas*. D. I, *Barzdai–Lukšiai*, sudarė Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 6, *Šakių dekanatas*. D. II, *Naudžiai–Žvirgždaičiai*, sudarė Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė, Dalia Vasiliūnienė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 1, *Joniškio dekanatas*. Kn. 1, *Balkaičiai–Joniškis*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 1, *Joniškio dekanatas*. Kn. 2, *Juodeikiai–Rudiškiai*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 1, *Joniškio dekanatas*. Kn. 3, *Skaistgirys–Žukančiai*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 2, *Šiaulių dekanatas*. Kn. 1, *Agailiai–Juozapava*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.

- Lietuvos sakralinė dailė. T. 2, Šiaulių vyskupija. D. 2, Šiaulių dekanatas. Kn. 2, Kairiai–Kurtuvėnai*, sudarė Regimanta Stankevičienė, Dalia Vasilūnienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020.
- Lietuvos sakralinė dailė. T. 2, Šiaulių vyskupija. D. 2, Šiaulių dekanatas. Kn. 2, Kužiai–Pavėkiai*, sudarė Skirmantė Smilinytė-Žeimienė, Dalia Vasilūnienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022.
- Lietuvos sakralinė dailė. T. 1, Tapyba. Skulptūra. Grafika*. Sudarė Dalia Tarandaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003.
- Lietuvos sakralinė dailė. T. 2, Lietuvių liaudies menas*. Sudarė Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003.
- Lietuvos sakralinė dailė. T. 3, Bažnytinė tekstilė*. Sudarė Gražina Marija Martinaitienė ir Eglė Pinkutė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004.
- Lietuvos sakralinė dailė. T. 4, Auksakalystė. Pirmoji knyga: kolekcijos*. Sudarė Jolita Liškevičienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006.
- Lietuvos sakralinė dailė. Antroji knyga: pavieniai metalo dirbiniai*. Sudarė Jolita Liškevičienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
- Lietuvos sakralinė dailė. T. 5, Dokumentai, knygos: parodos kronika*. Sudarė Vydas Dolinskas ir Jolita Liškevičienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.
- Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T. 1, Vilnius*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.
- Lietuvos vienuolymai: vadovas*. Sudarė Rūta Janonienė ir Dalia Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
- Liškevičienė, Jolita. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- Litwa i Polska. Dziedzictwo sztuki sakralnej*. Pod redakcją Wojciecha Boberskiego i Małgorzaty Omilanowskiej. Warszawa: Wydawnictwo Dig, 2004.
- Liutkus, Viktoras. „Vytautas Kairiūkštis – dailėtyrininkas“. In *Vytautas Kairiūkštis*, 5–24. Parengė Romana Brogienė. Vilnius: Vaga, 1989.
- Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. „Architektūrologijos raida Lietuvoje: kelios pastabos apie pločio ir gylio matmenis“. In *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006*, 32–40. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.
- Lubytė, Elona. *Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982*. Vilnius: Tyto alba, 1997.
- Matulytė, Margarita. *Nihil Obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011.
- Matulytė, Margarita ir Agnė Narušytė. *Camera obscura: Lietuvos fotografijos istorija 1839–1945*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016.
- Matušakaitė, Marija. *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- . *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003.
- . *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*. Vilnius: Aidai, 2007.
- . *Išėjusiems atminti: laidosena ir kapų ženklavimas LDK*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
- Meno istorijos įvadas*. Sudarė Hans Belting, Heinrich Dilly et al., vertė Loreta Anilionytė. Vilnius: ALK Alma littera, 2002.
- Mickūnaitė, Giedrė. „Trakų bizantinė tapyba ir antroji pietų slavų įtakos banga“. In *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis*, 8–40. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 1916.
- . *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.
- Mikulionis, Stanislovas. „Trakų Šv. Mikalojaus Vyskupo bažnyčios ir bernardinų vienuolyno statybos istorija“. *Acta Academiae Artium Vilmensis*, nr. 1 (1993).
- „Moters savastis dailėje“. Sudarė Ramutė Rachlevičiūtė. *Acta Academiae Artium Vilmensis*, nr. 62 (2011).
- Mulevičiūtė, Jolita. *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje*

- 1918–1940. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.
- . *Besotis žvilgsnis: Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra 1865–1914*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
- Narušytė, Agnė. *Nuobodulio estetika Lietuvos fotografijoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.
- Natalevičienė, Lijana. *Antanas Tamošaitis: gyvenimo ir kūrybos kelias*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- . *Ramutė Aleksandra Jasudytė*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2011.
- Nuo gotikos iki romantizmo: senoji Lietuvos dailė*. Sudarė Irena Vaišvilaitė. Vilnius: Academia, 1992).
- Ornamentas: XVI – XX a. I pusės paveldo tyrimai*. Sudarė Aleksandra Aleksandravičiūtė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.
- Pächt, Otto. *Metodiniai dailės istorijos praktikos principai*. Vilnius: Aidai, 2003.
- Paknys, Mindaugas. *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: bažnytinės architektūros užsakymai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Panofsky, Erwin. *Prasmė vizualiniuose menuose*. Vertė Sandra Skurvidaitė. Vilnius: ALK Baltos lankos, 2002.
- „Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai“. Sudarė Tojana Račiūnaitė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 25 (2002).
- Po Italijos saule*. D. 1, XVIII–XX a. pirmos pusės Lietuvos dailininkai Italijoje. Sudarė Dalia Tarandaitė, Rūta Janonienė ir Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.
- Po Italijos saule*. D. 2, XX a. pirmos pusės Lietuvos dailininkai Italijoje. Sudarė Dalia Tarandaitė, Rūta Janonienė ir Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.
- Povilionis, Girėnas. *Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Vargonų paveldo centras, 2013.
- Račiūnaitė, Tojana. *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.
- . *Lukiškių Dievo Motina: atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017.
- . *Vizijos ir atvaizdai: Basųjų karmelitų palikimas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Ramonienė, Dalia. *Justinas Vienožinskis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
- Römeriai Lietuvoje XVII–XX a.* Sudarė Jolanta Širkaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2008.
- Romantizmai po romantizmo*. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2000.
- Simanaitienė, Raimonda. *Pėdsakai molyje: Vaclovas Miknevičius*. Vilnius: Architekto Gedimino Baravyko fondas, 2020.
- Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė. *Lietuvos bažnyčių dailė. XX a. I pusė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė ir Skaidrė Urbonienė. *Paminklai Lietuvos valstybingumui įamžinti: tarpukario kryždirbystė*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- Stankevičienė, Regimanta. *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
- . *Ispanijoje užgimęs, Antakalnyje pamiltas: Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
- . „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“. In „Europos dailė: lietuviškieji variantai“. Sudarė Aleksandra Aleksandravičiūtė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* (1994): 139–172.
- Surdokaitė-Vitienė, Gabija. *Susimąstęs Kristus: nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

- Šabasevičius, Helmutas. „Gyvieji paveiksłai Lietuvoje“. In *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 308–335. Vilnius: Lietuvos kultūros ir meno institutas, 1999.
- Šinkūnaitė, Laima. *Šv. Brunonas Kverfurtietis Pažaislio freskose*. Kaunas: Kauno arkivyskupijos muziejus, 2009.
- Šinkūnaitė, Laima, Rima Valinčiūtė-Varnė, Vaida Kamuntavičienė et al. *Kauno Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus arkikatedra bazilika*. Kaunas: Kauno arkivyskupijos muziejus, 2008.
- Šinkūnaitė, Laima ir Rima Valinčiūtė-Varnė. *Kauno Šv. Jurgio kankinio pranciškonų observantų konventas: praeities vizija*. Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincija, 2018.
- . *Kelionė į Ramybės kalną. Pažaislio kamaldulių vienuolyno dailės ikonologija*. Vilnius: Versus Aureus, 2014.
- Širkaitė, Jolanta. *Dailininkė Sofija Romerienė (Zofia Romer; 1885–1972)*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- . *Vilniaus piešimo mokykla, 1866–1915*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- Širmulis, Alfredas. „Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai“. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 3 (1993): 1–213.
- Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje. Sudarė Neringa Markauskaitė ir Sigita Maslauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009.
- Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*. Sudarė Dalia Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
- Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*. Sudarė Aleksandra Aleksandravičiūtė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Trilupaitytė, Skaidra. *Lietuvos dailės gyvenimas ir institucijų kaita. Sovietmečio pabaiga – Neprįklašomybės pradžia*. Vilnius: Artserija, 2017.
- Tumėnas, Vytautas. „Šiuolaikinės lietuvių tautodailės ypatybės / Features of Lithuanian Contemporary Folk Art“. In *Šiuolaikinė lietuvių tautodailė / Lithuanian Contemporary Folk Art*. Vilnius: Lietuvos tautodailininkų sąjunga, 2007.
- Tumėnienė, Nijolė. *Vincas Grybas: gyvenimo ir kūrybos drama*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004.
- . *Kazys Šimonis*. Vilnius: Vaga, 2006.
- Urbonienė, Skaidrė. *Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a. – XX a. I pusėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*. Sudarė Aistė Paliušytė ir Irena Vaišvilaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
- Vaišvilaitė, Irena. „Baroko pradžia Lietuvoje“. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 6 (1995): 1–131.
- . *Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių*. Vilnius: Baltos lankos, 2015.
- Vasiliūnienė, Dalia. *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* Vilnius: Aidai, 2010.
- „Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.“ Mokslinė redaktorė Rūta Janonienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 2 (1993).
- Vytautas Kairiūkštis ir jo aplinka*, katalogas. Sudarė Viktoras Liutkus, Austėja Čepauskaitė, Lolita Jablonskienė, Ieva Mazūraitė-Novickienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2010.
- Wölfflin, Heinrich. *Pamatinės meno istorijos sąvokos*. Vertė Jurgita Ludavičienė. Vilnius: ALK Pradai, 2000.
- Žukauskienė, Odeta. „Šiuolaikinio vizualinio meno tekstiškumas kintančių paradigmu kontekstuose“. In „Menininkas ir tekstas“. Sudarė Ieva Pleikienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 91 (2018): 37–53.
- Žukienė, Rasa et al. *The Art of Identity and Memory: Toward a Cultural History of the Two World Wars in Lithuania*. Boston: Academic Studies Press, 2016.
- 100 Lietuvos dailininkų*. Sudarė Raminta Jurėnaitė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2000.

Summary

The Story of Lithuanian Art Thirty Years Later

Aleksandra Aleksandravičiūtė

Keywords: Lithuanian Art History, methodology, historiography, source research, ecclesiastical art, visuality research, applied arts research.

The paper offers a general overview of the Lithuanian art historical research published during the three decades of Independence (1990-2020). The paper discusses the changes in institutional and academic life, the spectrum of methodological approaches, as well as the key art theoretical publications and their authors. The overview aims to assess the current situation in the art historical discipline and facilitate the debates around the question whether Lithuania has managed to develop its own school of art theory.

The analysis of the publications (mostly monographs) by the Lithuanian art theorists has conclusively shown that such school does already exist. In terms of its organisation, Lithuanian art theoretical school matches all the academic criteria: education is provided at all levels, and the dissemination and continuity of research, both empirical and theoretical, are ensured. The school has already gone through two or even three phases of development. The first stage, spanning between 1990 and 1998/99, was rich with significant achievements in the sector of education: it saw the launch of the first art theory doctorate programme in Lithuania, as well as the establishment of the Institute of Art Research, and the Vilnius Academy of Arts Publishing House. During the period, Kaunas Vytautas Magnus University launched their art theory programme, while the Culture and Art Institute in Vilnius had acquired two art theory departments. The second stage (2000-2010/12) saw a rapid growth of the number of publications, widening of the art theoretical specialisation, and further development

of research methodologies. Along with the formal analysis and methodologies of iconography and iconology, came the outlines of social art history. All the spheres of art history became equipped with various methods of source research and interpretation. Among the main fields of research were the history of ecclesiastic and devotional art (patronage and heritage of mansions and urbanite art). One of the leading research problems of the time – the relation of text and image. The third stage covers the period of 2010-2020, and instead of the focus on the oldest examples of art historical heritage to the art of the 19th, 20th, and 21st centuries.

In Lithuania, the methodological innovations started gradually taking root only after the year 2000, therefore there are still many possible routes to explore. Most texts employ a combination of different methodologies, varying between iconology, phenomenology, and semiotics. This helps the research to better grasp the multiplicitous nature of the analysed phenomena, although this sometimes comes at the expense of the narrational coherence and constructiveness of conclusions.

The Lithuanian school is predominantly national-based. This has many advantages, although sometimes this makes it difficult to distribute the research internationally. Despite all the developments within the Lithuanian art history as a discipline, international collaboration via conferences, projects, publishing, and media still leaves much to be desired.

Due to the reliability of documented information, Lithuanian art historians are able to produce a particularly high level of in their work with sources. Rather than emerging as a circle of followers around a particular prominent individual, the Lithuanian art theoretical school is a result of a number of colleagues – art historians and critics – practicing mutual support and exchange of ideas.